

Fundacja na rzecz
Różnorodności
Społecznej

Seria filmowa

**Narracje
Migrantów**

Katarzyna Kubin

Materiały pomocnicze dla osób prowadzących
działania edukacyjne z wykorzystaniem filmu

Dlaczego jestem czekoladowy?

Reżyseria: Rafał Skalski

Zdjęcia: Łukasz Żal

Produkcja: Fundacja na rzecz Różnorodności Społecznej

05

Katarzyna Kubin

**Materiały pomocnicze
dla osób prowadzących działania
edukacyjne z wykorzystaniem filmu**

Dlaczego jestem czekoladowy?

Film i materiały pomocnicze powstały
w ramach serii „Narracje Migrantów”

Warszawa 2014

Autorka: Katarzyna Kubin

Konsultacja metodyczna: Agnieszka Kozakoszczak

Koncepcja merytoryczna materiałów pomocniczych do filmów z serii „Narracje Migrantów”: Natalia Klorek, Agnieszka Kozakoszczak, Katarzyna Kubin

Projekt i oprawa graficzna: Rafał Bartlet (<http://bartlet.pl/>)

Redakcja językowa: Paweł Dombrowski

© Copyright by Fundacja na rzecz Różnorodności Społecznej, Warszawa 2014.
ISBN: 978-83-7910-018-7

Wydawca:

Fundacja na rzecz Różnorodności Społecznej (FRS)

Skrytka pocztowa nr 381

00-950 Warszawa 1

www.ffrs.org.pl

Druk i oprawa:

Sowa Sp. z o. o.

ul. Raszyńska 13

05-500 Piaseczno

www.sowadruk.pl, www.wyczerpane.pl

Materiały można pobrać bezpłatnie na stronie FRS: www.nm.ffrs.org.pl.

Zamówienia na drukowaną wersję materiałów i film należy kierować na adres: biuro@ffrs.org.pl (do wyczerpania nakładu).

Materiały powstały w ramach projektu pt. „Działania na rzecz społeczeństwa różnorodnego – podnoszenie wiedzy i kompetencji w zakresie dialogu międzykulturowego i równego traktowania społeczeństwa przyjmującego w Polsce” (projekt nr 22/9/EFI) współfinansowanego ze środków Unii Europejskiej w ramach Europejskiego Funduszu na rzecz Integracji Obywateli Państw Trzecich oraz budżetu państwa.

UNIA EUROPEJSKA
EUROPEJSKI FUNDUSZ NA RZECZ
INTEGRACJI OBYWATELI PAŃSTW TRZECICH

Wyłączna odpowiedzialność za treść publikacji spoczywa na autorce. Komisja Europejska nie ponosi odpowiedzialności za informacje zawarte w materiałach ani za sposób ich wykorzystania.

Spis treści:

I. Wprowadzenie

Jak korzystać z filmów i materiałów pomocniczych z Serii „Narracje Migrantów”?..... 4

II. O filmie „Dlaczego jestem czekoladowy” 8

III. Tematy do dyskusji wokół filmu 10

Temat I: Tożsamość 11

Temat II: Stereotypy, uprzedzenia i dyskryminacja 24

Temat III: Związki osób pochodzących z różnych kultur 49

Temat IV: Wychowywanie dzieci w związkach mieszanych 70

Przypisy końcowe 87

IV. Materiały i publikacje przydatne w prowadzeniu działań edukacyjnych metodami aktywnymi 90

V. O autorce 92

VI. O Serii filmowej „Narracje Migrantów” 93

VII. O Fundacji na rzecz Różnorodności Społecznej 94

I Wprowadzenie

Jak korzystać z filmów i materiałów pomocniczych z serii „Narracje Migrantów”?

Filmy z serii „Narracje Migrantów” powstały dzięki bliskiej współpracy trzech stron: bohatera lub bohaterki filmu, reżysera oraz przedstawicieli i przedstawicielek Fundacji na rzecz Różnorodności Społecznej (dalej jako FRS). Każda strona wniosła perspektywę i wiedzę, bez których nie byłoby możliwe wyprodukowanie spójnego i kompleksowego filmu, etycznego zarówno pod względem tematyki, jak i specyfiki doświadczenia bohatera czy bohaterki. To bohater zgodził się lub bohaterka zgodziła się podzielić się swoją osobistą historią, reżyser pomógł tę historię przełożyć w konwencję filmową zgodną ze standardami właściwymi dla sztuki filmowej, zaś edukatorzy i edukatorki FRS ugruntowali i ugruntowały określoną historię w teorii i wiedzy stosownych do danej historii (np. psychologii międzykulturowej, polityki migracyjnej).

Każdy film jest więc efektem inspirującej współpracy i wymiany, począwszy od pierwszego etapu tworzenia scenariusza, aż po ostatni etap tworzenia napisów w różnych wersjach językowych. Wrażliwość, wzajemny szacunek oraz dbałość o szczegóły były ważnymi elementami procesu tworzenia. Dzięki temu wszystkie filmy, choć krótkie, zawierają w sobie wiele tematów do przemyślenia i do omówienia. Dużą zaletą tych filmów jest umiejętne połączenie estetyki z solidnością merytoryczną. Są ładne i poruszające, a zarazem odzwierciedlają realia świata, który bohaterka czy bohater poddają krytycznej refleksji.

Więcej na temat Serii filmowej „Narracje Migrantów” można przeczytać w części VI tych materiałów oraz na stronie internetowej dedykowanej serii: www.nm.ffrs.org.pl.

Materiały pomocnicze

Do filmów z serii „Narracje Migrantów” FRS opracowało materiały pomocnicze dla osób korzystających z filmów do celów edukacyjnych. Uważamy, że wymiana i dialog mają wartość dydaktyczną. Dlatego staraliśmy się, aby materiały te odzwierciedlały w pewnym stopniu dyskusje, które odbyły się w czasie tworzenia filmów.

Materiały pomocnicze mają na celu:

- 1 **stworzenie ram dla dyskusji** organizowanych wokół filmów,
- 2 **wskazanie konkretnych zagadnień** czy punktów dyskusyjnych, które są w sposób szczególny naświetlone w danym filmie,
- 3 **wskazanie źródeł informacji i wiedzy,** związanych z tematami poruszonymi w danym filmie

Do kogo są skierowane materiały pomocnicze do filmów?

Materiały przygotowano z myślą o osobach – w materiałach mówimy o edukatorach i edukatorkach – które prowadzą szeroko rozumiane działania edukacyjne, zarówno w systemie edukacji formalnej, jak i w ramach szkoleń, warsztatów czy innych form działań edukacyjnych poza formalnym systemem edukacji. Materiały te zostały opracowane przede wszystkim pod kątem zajęć i wydarzeń, w których stosuje się interaktywne metody pracy z grupą (np. dyskusja, ćwiczenia warsztatowe).

Z założenia materiały mogą być pomocne w prowadzeniu działań edukacyjnych przez różne osoby o różnych kompetencjach (np. nauczyciel szkolny lub nauczycielka szkolna, trener lub trenerka w organizacji pozarządowej, osoba wykładająca na uczelni), a także pracujące z różnymi grupami odbiorców i odbiorczyń (np. młodzież, studenci i studentki, osoby dorosłe).

Przykładowe działania edukacyjne, które można prowadzić z wykorzystaniem filmów z serii „Narracje Migrantów” i towarzyszących im materiałów pomocniczych, to zajęcia:

- 1 **dla dzieci i młodzieży** w szkołach jako zajęcia dodatkowe lub w trakcie zajęć szkolnych (np. wiedzy o społeczeństwie),
- 2 **dla studentów i studentek** w ramach zajęć z podstawowych przedmiotów, kół naukowych lub innych wydarzeń organizowanych przez wydział lub uczelnię,
- 3 **dla kadry pedagogicznej** szkoły,
- 4 **dla pracowników i pracownic jednostki samorządowej lub rządowej,**
- 5 **dla pracowników i pracownic akademickich** na seminariach, konferencjach czy sympozjach naukowych,

Struktura materiałów

Dla ułatwienia pracy edukacyjnej struktura wszystkich materiałów pomocniczych jest podobna. Zaczynają się one od streszczenia danego filmu (część II). Streszczenie zawiera nie tylko krótki opis historii pokazanej w filmie, ale także – w przypadku niektórych filmów – uzupełnia ją o dodatkowe informacje, które dają szerszy kontekst i umożliwiają głębsze zrozumienie sytuacji bohatera czy bohaterki. Już w streszczeniu sygnalizujemy, jakie zagadnienia są szczególnie ważne w filmie oraz na co trzeba zwrócić uwagę, aby w pełni wykorzystać potencjał dydaktyczny danego filmu.

W kolejnej, III części materiałów przedstawione są wybrane tematy poruszone w filmie, które jako zespół edukatorów i edukatorek FRS uznaliśmy za najważniejsze do przedyskutowania z grupą docelową działań edukacyjnych prowadzonych z wykorzystaniem danego filmu. Do każdego filmu wybraliśmy co najmniej cztery tematy przewodnie, które odnoszą się do konkretnych wypowiedzi bohatera lub bohaterki. Dzięki temu proponowane tematy ugruntowane są w autentycznej historii bohatera lub bohaterki, nie odbiegają znacząco od realiów doświadczenia prawdziwej osoby, która za pośrednictwem filmu pomaga nam rozpoznać i bliżej poznać określone zjawiska czy problemy społeczne. Do każdego tematu wyodrębnionego w części III materiałów znajdują się wskazówki do prowadzenia dyskusji czy zajęć warsztatowych. Podane są także przydatne informacje stanowiące podstawę wiedzy w danym temacie, w tym:

- definicje kluczowych pojęć,
- dane statystyczne,
- definicje prawne,
- opisy przypadków,
- propozycje ćwiczeń czy innych metod dydaktycznych, które można zastosować w czasie prowadzenia działań edukacyjnych.

Podsumowując: część III materiałów pomocniczych zawiera najwięcej informacji. Celem jest wsparcie osoby prowadzącej poprzez zebranie wiedzy przedmiotowej oraz wskazówek metodycznych.

W części IV materiałów zebrane zostały polecane przez zespół edukacyjny FRS dodatkowe materiały i publikacje przydatne w prowadzeniu działań edukacyjnych metodami aktywnymi.

W części V materiałów znajduje się informacja biograficzna o autorce lub autorze materiałów. Wskazuje ona m.in. na to, jakie kompetencje i jakie obszary wiedzy zostały przez zespół edukatorów i edukatorek FRS uznane za kluczowe dla krytycznego i kompleksowego omówienia tematów poruszonych w danym filmie.

Część VI materiałów przedstawia dodatkowe informacje o Serii filmowej „Narracje Migrantów” oraz zawiera szczegółowy opis wybranych z niej filmów, które są tematycznie powiązane z filmem omawianym w materiałach. W momencie opublikowania niniejszych materiałów seria „Narracje Migrantów” obejmowała 9 filmów, przy czym planujemy rozwijać serię o nowe pozycje.

W części VII prezentujemy informacje o Fundacji na rzecz Różnorodności Społecznej.

Zapraszamy do odwiedzenia serwisu youtube (www.youtube.com/NarracjeMigrantow) oraz strony internetowej: www.nm.ffrs.org.pl. Na tych stronach można obejrzeć większość filmów, pobrać elektroniczną wersję materiałów pomocniczych, jak i zapoznać się z licznymi materiałami uzupełniającymi, powiązаныmi tematycznie z serią. Wszystkie filmy udostępniamy bezpłatnie w biurze FRS osobom zainteresowanym wykorzystaniem ich do celów edukacyjnych. Zachęcamy także do kontaktu, jeśli potrzebują Państwo dodatkowego wsparcia czy konsultacji w prowadzeniu działań edukacyjnych z wykorzystaniem filmów.

Życzymy udanych i owocnych dyskusji prowadzonych w oparciu o materiały pomocnicze!

II II. O filmie „Dlaczego jestem czekoladowy?”

Film porusza kwestię wychowywania dzieci w rodzinie mieszanej pod względem pochodzenia rodziców. Jego bohaterką jest Kasia, mama 3,5-letniego Józka i 2,5-letniej Naomi. Kasia jest Polką, natomiast John, ojciec dzieci, pochodzi z Nigerii. W filmie się nie pojawia, wspólnie z Kasią zdecydował bowiem, że nie będzie brał udziału w nagraniu. Relacja na temat wychowywania dzieci w małżeństwie mieszanym pochodzi zatem od mamy. Kasia barwnie i szeroko omawia tematy związane z kształtowaniem się tożsamości człowieka, doświadczeniem życia w związku mieszanym oraz różnicami w podejściu do wychowywania dzieci w kontekście różnic kulturowych.

Bohaterka filmu opowiada ponadto o wartościach, jakim hołduje w procesie wychowywania dzieci w kontekście różnic między nią a ich tatą, a jednocześnie wskazuje na szereg dylematów. Kasia chce dać swoim dzieciom możliwość ukształtowania tożsamości w oparciu o wartości, normy i zwyczaje zakorzenione w kulturach obojga rodziców i ich rodzin (tzn. kulturach Nigerii i Polski), nie podejmując jednocześnie za nie decyzji o wyborze określonej autoidentyfikacji.

W swoich refleksjach o wychowywaniu dzieci Kasia zauważa, że u jej synka i córki raczej nie pojawiają się stereotypy czy uprzedzenia (np. związane z kolorem skóry). Co jednak podkreśla, Józek i Naomi jeszcze nie wiedzą, że pewne cechy ich wyglądu mogą być postrzegane w Polsce jako inne, odmienne, a niekiedy nawet budzić agresję. Sama natomiast ma świadomość, że jej dzieci mogą się kiedyś spotkać z takim nastawieniem czy zachowaniem ze strony innych osób w ich otoczeniu. Bohaterka filmu jest przekonana, że najlepszy dla jej dzieci sposób radzenia sobie z przeszkodami, jakie mogą napotkać, to kształtowanie silnego poczucia przynależności kulturowej i rodzinnej, a jednocześnie poczucia, że ich domem może być cały świat.

Kasia angażuje się w inicjatywy edukacyjne mające kształtować postawę otwartości wobec różnorodności społecznej oraz przeciwdziałania stereotypom, uprzedzeniom i dyskryminacji – zwłaszcza w działania adresowane do dzieci. Zatem w życiu zarówno prywatnym, jak i zawodowym bohaterka jest oddana budowaniu porozumienia oraz wspieraniu pozytywnych relacji międzykulturowych. Film z jej udziałem został nakręcony przy okazji jednych z zajęć dla dzieci z rodzin polskich i migranckich, które bohaterka wspólnie z Johnem, z zawodu muzykiem,

prowadziła w 2010 roku we współpracy z Fundacją na rzecz Różnorodności Społecznej (FRS).

Film porusza istotne kwestie związane z wychowywaniem dzieci w związku mieszanym pod względem pochodzenia rodziców, w tym przypadku – polsko-nigeryjskim. Może stanowić podstawę do refleksji na temat rozwoju tożsamości dziecka wychowującego się w kontekście różnic kulturowych, a także na temat znaczenia różnic kulturowych w wychowywaniu dzieci. Film może też stanowić punkt wyjścia do dyskusji na temat stereotypów, uprzedzeń i dyskryminacji oraz różnorodności społecznej. W niniejszych materiałach zawarte zostały także informacje o diasporze afrykańskiej w Polsce.

III Tematy do dyskusji wokół filmu

Poniżej znajdują się propozycje czterech tematów do dyskusji wokół filmu pt. „Dlaczego jestem czekoladowy”. Oczywiście tematy te nie wyczerpują możliwości wykorzystania filmu w celach edukacyjnych. Każdy z nich przedstawiono jednak w sposób umożliwiający adaptację do potrzeb określonej grupy czy założonych celów działań edukacyjnych. Zachęcamy do tego, by posługiwać się poniższymi materiałami w sposób elastyczny i kreatywny, jednocześnie zgodny z wytyczonymi celami edukacyjnymi i dostosowany do grupy docelowej. Tematy można omówić w dowolnej kolejności. Można także wybrać do wykorzystania tylko część z nich.

Pytania otwierające dyskusję

Film dotyka przede wszystkim problematyki związków tworzonych przez ludzi mających różne pochodzenie (m.in. kulturowe) oraz wychowywania dzieci i dojrzewania w rodzinach mieszanych. Porusza też tematy stereotypów, uprzedzeń i dyskryminacji w kontekście społeczeństwa różnorodnego, którego szczególnym uosobieniem są dzieci i młodzież pochodzące z rodzin mieszanych. Nasuwa ponadto pytania o sytuację osób pochodzących z Afryki mieszkających w Polsce. Tematy te mogą budzić w odbiorcach i odbiorczyniach filmu zróżnicowane emocje i refleksje.

Celem pierwszej części dyskusji z grupą jest stworzenie przestrzeni do podzielenia się wrażeniami po obejrzeniu filmu oraz rozpoznania i określenia wątków, które z różnych powodów są ważne dla danej grupy uczestników i uczestniczek. Zebranie od grupy pierwszych wrażeń może też pomóc osobie prowadzącej zajęcia w określeniu dalszego kierunku dyskusji.

Przykładowe pytania rozpoczynające dyskusję:

1. Co zwróciło waszą szczególną uwagę w wypowiedziach Kasi? Co was najbardziej zainteresowało, poruszyło, zdziwiło?
2. Jakie waszym zdaniem wyzwania stoją przed związkiem tworzonym przez osoby mające różne pochodzenie (m.in. kulturowe)?
3. O co chcielibyście i chciałybyście zapytać Kasię, gdyby była taka możliwość?

Dla podsumowania tej wymiany wrażeń można spisać wszystkie tematy i wątki poruszone przez uczestników i uczestniczki zajęć oraz wskazać te, które zostaną rozwinięte w dalszej części zajęć.

Temat I. Tożsamość

Cel dyskusji: Proponowane tematy dyskusji, ćwiczenia oraz informacje zawarte w tej części materiałów mają posłużyć za wprowadzenie do tematyki tożsamości, a przede wszystkim wywołać refleksję nad własną tożsamością oraz identyfikacją społeczną uczestników i uczestniczek zajęć. Ważne jest, by osoby te zrozumiały, że tożsamość to nie statyczna cecha, ale proces identyfikacji dynamicznie rozwijający się przez całe życie człowieka oraz że nie ma zamkniętej listy możliwych tożsamości, a raczej że tożsamość jest indywidualnym wyrazem sposobu funkcjonowania danego człowieka w jego otoczeniu społeczno-kulturowym.

Proponowane pytania rozpoczynające dyskusję nad tematem:

1. Jak myślicie, czym jest tożsamość? Co się na nią składa?
2. Czy poczucie tożsamości może się zmieniać z biegiem czasu? Jeśli tak, to co powoduje zmiany tożsamości?
3. Czy poczucie tożsamości jest związane z tym, jacy i gdzie się urodzimy? Czy istnieją takie aspekty tożsamości, które wynikają ze świadomego wyboru człowieka?
4. Co w swoich wypowiedziach w filmie Kasia określa jako szczególnie ważne dla kształtowania się tożsamości jej dzieci?

Jeżeli wiesz, kim była twoja babcia, gdzie się urodziła, gdzie mieszkała (...), to jest [to] coś, co naprawdę daje ci ogromną siłę.

Co mówi Kasia

Kasia w filmie wykazuje świadomość, że jej dzieci mają łatwiejszy dostęp do kultury polskiej oraz jej norm, zwyczajów i wartości niż do kultury Nigerii czy innych krajów. Bohaterka zastanawia się przede wszystkim nad tym, jak może im pomóc w określeniu swojej tożsamości, skoro wychowują się w Polsce, daleko od kraju, kultury i rodziny pochodzenia ich ojca. Jednocześnie Kasia niewiele mówi o swojej własnej tożsamości – nie określa jej wprost, nie wskazuje, z kim lub z czym się identyfikuje. Można jednak domniemywać, że wiele o tym myśli. W tej części spotkania zapraszamy uczestników i uczestniczki zająć przede wszystkim do autorefleksji – zastanowienia się nad własną tożsamością.

Propozycja ćwiczenia z grupą: „Opowieść o imionach”¹

Cele ćwiczenia: Wzajemne poznanie się osób uczestniczących w zajęciach. Rozpoznanie powiązań pomiędzy własnym imieniem i nazwiskiem a swoją tożsamością. Dodatkowo ćwiczenie pozwala na rozpoznanie różnorodności wśród osób w grupie (np. pod względem narodowości czy historii rodzinnej).

Przebieg ćwiczenia:

1. Powiedz osobom uczestniczącym w zajęciach, że w trakcie ćwiczenia będą miały okazję opowiedzieć o sobie. Poproś, aby każda napisała na kartce swoje imię, nazwisko i/lub przezwisko w takiej formie, jaką lubi lub jaka jest dla niej neutralna. Podziel je na pary.
2. Następnie poproś, by w każdej parze obie osoby przedstawiły sobie nawzajem wybraną historię związaną ze swoim imieniem, nazwiskiem i/lub przezwiskiem. Przed rozpoczęciem rozmowy w parach możesz opowiedzieć całej grupie o własnym imieniu, nazwisku i/lub przezwisku, dając w ten sposób przykład pozostałym. Zachęć, aby w toku rozmowy w parze osoby uczestniczące w zajęciach pomyślały o następujących pytaniach pomocniczych:
  - Czy twoje imię zostało ci nadane przy urodzeniu? Jeśli tak, dlaczego twoja rodzina wybrała dla ciebie właśnie to imię? Jeśli nie, to w jaki sposób ci je nadano?
  - Skąd pochodzi twoje imię? Czy wiąże się z nim jakaś historia rodzinna? Czy znasz etymologię swojego imienia?
  - Czy lubisz swoje imię? Dlaczego tak albo nie?
3. Po wymianie w parach poproś, żeby każda osoba przedstawiła się grupie i opowiedziała jej o znaczeniu swojego imienia, nazwiska i/lub przezwiska.

Propozycja ćwiczenia z grupą: „Opowieść o imionach” – cd.

Omówienie ćwiczenia:

Gdy wszyscy w grupie się przedstawią, rozpocznij dyskusję, zadając następujące pytania:

1. Czy informacja o imieniu i poczuciu tożsamości powiązanej z imieniem jest w jakiś sposób ważna lub znacząca? W jaki sposób?
2. Czy dowiedzieliście się o swoich koleżankach i kolegach czegoś ciekawego? Czego?
3. Czy nasza grupa – jeśli sądzić po imionach i wypowiedziach osób uczestniczących w zajęciach – jest różnorodna? Pod jakim względem?
4. Co imię, nazwisko lub przezwisko może powiedzieć o czyjejś tożsamości? W jaki sposób może sprawić, że zbudujemy sobie stereotypowe wyobrażenie o tej osobie? Czy mieliście i miałyście jakieś wyobrażenia lub oczekiwania na temat Kasi ze względu na jej nazwisko – Enemu?

Na zakończenie osoby uczestniczące w zajęciach mogą na czas trwania zajęć przykleić sobie w widocznym miejscu identyfikator ze swoim imieniem.

Wprowadzenie do zagadnienia tożsamości

Tożsamość człowieka jest wielowarstwowa – nie ogranicza się tylko do pochodzenia kulturowego. Zdefiniować ją można jako sposób samoidentyfikacji, tzn. jako zbiór cech i przekonań na własny temat dotyczących m.in. narodowości, płci, wieku, stopnia sprawności, orientacji seksualnej, zawodu czy statusu materialnego². Według teorii psychologicznych poczucie tożsamości człowieka kształtuje się w trzech obszarach³:

- 1. Tożsamość osobowa (indywidualna):** służy samookreśleniu się w celu odróżnienia się od innych ludzi, podkreślenia swojej indywidualności, odczuwania siebie jako jednostki wewnętrznie spójnej i mającej własną historię. Kształtuje się w odniesieniu do podobieństw i różnic w stosunku do innych osób, które nie są „mną”.

- 2. Tożsamość społeczna:** obiektywnie postrzegane cechy, które odróżniają jedną osobę od innych osób w określonej grupie społecznej czy społeczeństwie. Cechy te są często postrzegane i przypisywane jednostce przez osoby z jej otoczenia, aby ją wyróżnić ze względu na daną cechę (np. obywatelstwo, kolor skóry, zawód, płeć) oraz aby zidentyfikować jednostkę jako należącą do określonej grupy społecznej (np. Polacy i Polki, osoby o białym kolorze skóry, lekarze i lekarki, kobiety). Często dzieje się to niezależnie od osobistej identyfikacji jednostki z daną cechą.
- 3. Tożsamość organizacyjna:** pozwala jednostce na określenie siebie jako członka lub członkini określonej grupy, tzn. włączenie się we wspólnotę w celu podkreślenia swojej przynależności czy podobieństwa, a dzięki temu uzyskania poczucia akceptacji i bezpieczeństwa, jakie daje dobrowolna przynależność do określonej grupy. Przykładem tego typu grupy może być koło zainteresowań, klub hobbistyczny, grupa zawodowa czy partia polityczna.

Podsumowując, należy podkreślić, że tożsamość człowieka jest zwykle wypadkową własnej, osobistej percepcji samego lub samej siebie (tożsamość osobowa/indywidualna) oraz zbioru cech przypisanych przez otoczenie, podkreślających przynależność jednostki do określonej grupy społecznej (tożsamość społeczna) i osobistych decyzji o tym, z jakimi grupami dana jednostka chce się utożsamiać (tożsamość organizacyjna).

Zmienne i niezienne elementy tożsamości

Czasem zdarza się, że dzieci przychodzą do mnie i pytają: mamo, dlaczego ty jesteś biała, tata czarny, a ja czekoladowy?

Co mówi Kasia

W swoich refleksjach Kasia często wraca do kwestii koloru skóry swoich dzieci. Jest to cecha niemożliwa do zmiany, która jednak może znacząco wpłynąć na to, jak będą postrzegane w Polsce. W uzupełnieniu wyżej wymienionych trzech obszarów tożsamości, tożsamość każdej osoby można postrzegać w podziale na⁴:

- **Pierwotne elementy tożsamości (niezienne):** cechy wrodzone, z którymi człowiek się rodzi lub które nabywa we wczesnej socjalizacji.

Są to cechy, które trudno zmienić lub których nie można zmienić ani kontrolować. Takimi elementami tożsamości są np.: płeć, kolor skóry, pochodzenie narodowe i etniczne, poziom sprawność intelektualnej, orientacja seksualna, wiek.

- **Wtórne elementy tożsamości (zmiennie):** elementy, które można zmienić i które podlegają zmianie w trakcie życia. Takimi elementami tożsamości mogą być np.: wykształcenie, nawyki żywieniowe, wizerunek (np. kolor włosów i fryzura, sposób ubierania się), stan cywilny, status rodzicielski, grupa zawodowa, grupa społeczna, światopogląd, miejsce zamieszkania, hobby.

Podział na pierwotne i wtórne elementy tożsamości uwypukla jej wielowarstwowy charakter. Co nie mniej ważne, wyróżnienie pierwotnych elementów tożsamości jest podstawą przepisów antydyskryminacyjnych, których celem jest ochrona ludzi przed nierównym lub gorszym traktowaniem ze względu na posiadanie tych cech, których dana osoba nie może zmienić (np. kolor skóry, wiek, poziom sprawności fizycznej, przynależność narodowa). Więcej na temat dyskryminacji w Temacie II poniżej.

Czy wiesz... Czym jest „rasa”?

Słowo „rasa” bywa używane wymiennie z pojęciem „kolor skóry”⁵. Stosowane jest m.in. w przepisach prawnych dotyczących równego traktowania i niedyskryminacji obowiązujących w Polsce⁶. Jednocześnie badania naukowe, zarówno z dziedziny nauk ścisłych (np. biologia), jak i humanistycznych (np. socjologia) podważyły zasadność używania pojęcia „rasy” w odniesieniu do ludzi⁷. Nieuzasadnione są zatem wszelkie przekonania o tym, że kolor skóry danej osoby powiązany jest z jakimikolwiek innymi jej cechami (np. intelektualnymi, fizycznymi bądź charakterologicznymi). Obecnie uznaje się, że „rasa” stanowi konstrukt społeczny i teoretyczny pozbawiony oparcia w faktach biologicznych. Oznacza to, że powodów ewentualnych podobieństw między ludźmi o zbliżonym kolorze skóry trzeba szukać w społecznym aspekcie funkcjonowania ludzi i społeczeństw, a nie w aspekcie biologicznym. Przykładowo całe grupy ludzi mogą doświadczać wykluczenia i/lub gorszego traktowania w związku z uprzedzeniami innych osób odnoszącymi się do danego koloru skóry. Zjawisko to nazywa się rasizmem.

Czy wiesz... Czym jest „rasa”? – cd.

Rasizm przejawia się nie tylko w zachowaniach indywidualnych osób i w pojedynczych sytuacjach, może mieć także wymiar systemowy. Przykładem rasizmu w wymiarze systemowym była segregacja ze względu na kolor skóry, uzasadniana i podtrzymywana prawnie w USA oraz system apartheidu w Republice Afryki Południowej. W Stanach Zjednoczonych słowo „rasa” nadal jest używane – w pojęciach takich jak np. „relacje międzyrasowe” (ang. *race relations*), „mniejszości rasowe” (ang. *racial minorities*) lub zagadnienia związane z rasą (ang. *racial issues*). Określenia te mają jednak opisywać zjawiska społeczne, będące konsekwencją rasistowskich praw i polityki społecznej, a nie cechy biologiczne.

Propozycja ćwiczenia z grupą: Fragmenty mojej tożsamości⁸

Cel ćwiczenia: Refleksja nad własną tożsamością jako strukturą wielowarstwową, w tym nad własną identyfikacją z różnymi grupami społecznymi. Zrozumienie różnicy pomiędzy elementami tożsamości pierwotnej i tożsamość wtórnej.

Przebieg ćwiczenia:

1. Powiedz, że ćwiczenie ma umożliwić zastanowienie się nad własną tożsamością i nad tym, co się na nią składa. Rozdaj wszystkim osobom w grupie po 5 kartek. Poproś o zapisanie na każdej z nich jednego aspektu własnej tożsamości rozumianego jako identyfikacja z określoną grupą społeczną (można podać przykłady, np. „kobiety”, „nauczyciele”, „żeglarze”, ale należy unikać sugerowania odpowiedzi). Pozwól uczestnikom i uczestniczkom na ok. 5 minut indywidualnej pracy.

Propozycja ćwiczenia z grupą: Fragmenty mojej tożsamości – cd.

2. Zaproś wszystkich w grupie do rozmowy w parach o tym, co się znalazło na kartkach. Niech każda osoba z pary przedstawi drugiej treści ze własnych 5 kartek oraz porozmawia z nią o swoich odpowiedziach na następujące pytania (pytania można zapisać w widocznym miejscu w sali zajęć przed rozpoczęciem ćwiczenia):
  - Czy wybranie pięciu grup było łatwe czy trudne? Dlaczego?
  - Z którymi grupami utożsamiasz się szczególnie? Dlaczego?
  - Czy odpowiedzi powtarzają się u obu osób w parze, czy są różne?
3. Po ok. 8 minutach rozmowy w parach powiedz, że czas na dzielenie się informacjami z kartek się skończył. Poproś, by każda osoba przykleiła swoje kartki na tablicy lub na ścianie w taki sposób, by powstały grupy tematyczne (np. kartka z napisem „matka” powinna się znaleźć w pobliżu innych kartek o podobnej treści).
4. Gdy wszystkie osoby przykleją swoje kartki, poproś uczestników i uczestniczki o przejrzanie grup tematycznych, które się wyłoniły na ścianie czy tablicy i nadanie każdej z nich nazwy odpowiedniej do cech tożsamości, jakie się na nią złożyły. Proponowane nazwy/kategorie tematów: religia, pochodzenie, płeć, orientacja seksualna, zawód, wiek, status społeczny, hobby, sposób spędzania czasu wolnego, relacje rodzinne, grupa towarzyska/przyjacielska, szkoła, poglądy polityczne, język, zwyczaje żywieniowe. Przy każdej grupie umieść napis z wybraną nazwą/kategorią tematów.
5. Następnie powiedz osobom uczestniczącym w zajęciach, że tożsamość to zbiór cech i przekonań o sobie dotyczących np. przynależności do grupy narodowej, płci, zawodu, statusu materialnego. Pewne aspekty tożsamości można względnie łatwo zmienić (np. zawód), ale innych nie da się zmienić wcale lub bardzo trudno to zrobić (np. kolor skóry, płeć).

Propozycja ćwiczenia z grupą: Fragmenty mojej tożsamości – cd.

Poproś osoby uczestniczące w zajęciach, aby przyporządkowały zaznaczone kategorie do rodzajów tożsamości: zmiennych (wtórnych) lub niezmiennych (pierwotnych). Część kategorii może wzbudzić dyskusje (np. religia, obywatelstwo). Można zaznaczyć je jako niejednoznacznie zmiennie/niezienne. Dyskusja o tym, czy i dlaczego dany temat/kategoria jest albo nie jest zmienna, to ważny element spotkania i osoba prowadząca zajęcia powinna na nią pozwolić.

Omówienie ćwiczenia:

Podkreśl, że tożsamość każdej osoby jest wielowymiarowa. Kształtuje się w odniesieniu do indywidualnych przekonań, wartości i sposobu patrzenia na siebie (np. takie aspekty osobowości jak introwertyzm, dieta czy poczucie przynależności narodowej albo kulturowej); formuje się jednak także w odniesieniu do otoczenia i społeczeństwa, w którym żyjemy (np. identyfikacja zawodowa, rodzinna). Jednocześnie postrzeganie własnej tożsamości może ewoluować w wyniku różnych doświadczeń życiowych. Przykładowo dzisiaj mogę mieć tożsamość studenta, a za pięć lat księgowego. Podobnie dzieci Kasi w pewnym momencie swojego życia mogą mieć tożsamość nigeryjską albo afrykańską, a potem polską. Trzeba także pamiętać, że tożsamość składa się z elementów zmiennych (wtórnych) i niezmiennych (pierwotnych). Kolor skóry jest cechą niezmienną, zatem gorsze lub złe traktowanie drugiej osoby tylko dlatego, że ma taki albo inny kolor skóry, jest prawnie zakazane.

Tożsamość a „Inność”⁹

*Dzieci jak dzieci, chyba się
niczym szczególnie nie różnią.*

Co mówi Kasia

Poczucie inności kształtuje się na przecięciu zagadnień dotyczących poczucia tożsamości indywidualnej, jako wyraz odrębności jednostki („jestem inna, bo jestem szczególna, niepowtarzalna”) i poczucia tożsamości społecznej („jako kobieta należę do grupy kobiet i jestem inna od mężczyzn”). Poczucie „odrębności jednostki” jest elementem koniecznym do wytworzenia tożsamości indywidualnej. Poczucie „inności” w społeczeństwie jest też niezbędne do wykształcenia poczucia tożsamości społecznej. Inność w takich wypadkach określana jest w kategoriach pozytywnych (np. „jestem inny, wyjątkowy, bo wybitnie gram na fortepianie”) lub neutralnych (np. „ja lubię koty, ktoś inny lubi psy”).

Zdarza się jednak, że dana osoba czuje się osamotniona czy wyobcowana właśnie ze względu na cechy stanowiące o jej „inności”. Co ważne, takie poczucie na ogół wynika z tego, że to nie dana osoba sama określa się jako „inną”, ale z tego, że jest tak określana przez osoby z jej otoczenia albo obawia się lub podejrzewa, że jest przez nie określana w taki sposób. W takiej sytuacji poczucie „inności” często kojarzy się negatywnie. Przykładowo osoba niepełnosprawna fizycznie może czuć się postrzegana jako „inną” nie dlatego, że się wyróżnia od pozostałych osób w sensie pozytywnym lub neutralnym, ale dlatego, że jest lub boi się być postrzegana jako mniej zdolna, mniej samodzielna czy mniej zaradna. Takie poczucie wyobcowania lub „inności” może być bolesne i prowadzić do marginalizacji społecznej danej osoby. Osoba taka może czuć się wykluczona lub gorzej traktowana ze względu na określoną cechę.

Propozycja ćwiczenia z grupą

Ćwiczenie zainspirowane „Torbą przeznaczenia”¹⁰

Cele ćwiczenia: Spojrzenie na otaczającą rzeczywistość z punktu widzenia migranta czy migrantki. Refleksja na temat sytuacji społecznej osób z doświadczeniem migracji. Zrozumienie, że cechy tożsamości mogą się zmieniać w wyniku doświadczeń życiowych. Wzrost zrozumienia dla różnicowania ludzi. Rozbudzenie empatii w stosunku do osób postrzeganych jako innych od siebie.

Propozycja ćwiczenia z grupą

Ćwiczenie zainspirowane „Torbą przeznaczenia” – cd.

Przebieg ćwiczenia:

1. Przed ćwiczeniem przygotuj dwie rzeczy:
  - „Karty przeznaczenia”: na oddzielnych kartkach wypisz pojedynczo cechy takie jak: kobieta, mężczyzna, osoba z pochodzeniem wietnamskim, dziecko, osoba nieznaną- ca języka polskiego, osoba pochodząca z Ukrainy, osoba wyznania muzułmańskiego, osoba bez pracy, osoba z ciemnym/czarnym kolorem skóry, wegetarianin/wegetarianka, osoba homoseksualna/osoba heteroseksualna, osoba wychowana przez babcię i dziadka daleko od rodziców. Włóż „Karty przeznaczenia” do nieprzezroczystej torby i dokładnie je wymieszaj.
  - W widocznym miejscu w sali (np. na tablicy) zapisz następujące pytania:
    - a. Jak zmieniłoby się twoje życie w związku z nowym elementem twojej tożsamości? Wymień przynajmniej pięć zmian.
    - b. Czy i jak zmieniłyby się twoje postawy lub zachowania?
    - c. Jak inni zareagowaliby na twoją nową tożsamość? Pomyśl o reakcjach twojej rodziny, przyjaciół i przyjaciółek, kolegów i koleżanek z pracy oraz szerszego otoczenia.
    - d. Czy uważasz, że z nową cechą twoja pozycja w pracy i/lub w społeczeństwie byłaby lepsza, czy gorsza?
    - e. Czy jest coś, co teraz – z nową cechą – możesz robić (dla siebie lub dla innych), a nie mogłeś lub nie mogłaś wcześniej? I odwrotnie: czy jest coś, co wcześniej mogłeś lub mogłaś robić, a teraz – z nową cechą – nie możesz? Jak to wpływa na twoją jakość życia?
    - f. Czy oczekujesz/potrzebujesz od innych czegoś, czego nie potrzebowałeś lub nie potrzebowałaś wcześniej?

Propozycja ćwiczenia z grupą

Ćwiczenie zainspirowane „Torbą przeznaczenia” – cd.

2. Powiedz grupie, że w tym ćwiczeniu zapraszasz osoby uczestniczące w zajęciach, aby spróbowały spojrzeć na otaczającą rzeczywistość z innego punktu widzenia niż zazwyczaj. Ćwiczenie wymaga umiejętności wyobrażenia sobie codziennych sytuacji życiowych w warunkach, które jednak różnią się od codziennej normy.
3. Każda osoba w grupie losuje jedną kartę z torby. Z tym, co jest na niej zapisane, zapoznaje się indywidualnie, nie informując innych o wylosowanej cesze. Następnie poproś, aby wszyscy postarali się wyobrazić sobie, że cecha ta staje się od jutrzejszego ranka częścią ich tożsamości. UWAGA: jeśli ktoś wybrał cechę, którą w rzeczywistości już ma, powinien wymienić kartę. Poproś, żeby w toku refleksji każda osoba odpowiedziała na wypisane na tablicy pytania, patrząc na nie z nowego punktu widzenia – jako osoba mająca wylosowaną cechę.
4. Po ok. 5 minutach indywidualnej pracy poproś uczestników i uczestniczki spotkania o uformowanie 2-, 3-osobowych grup i podzielenie się refleksjami o tym, co nowa cecha tożsamości zmienia w ich perspektywie, możliwościach i doświadczeniu (ważne jest tu odnoszenie się do konkretnej wylosowanej cechy) oraz swoimi odpowiedziami na pytania z tablicy, udzielonymi z perspektywy osoby posiadającej daną wylosowaną cechę.
5. Po ok. 15 minutach rozmowy w podgrupach zaproś wszystkie osoby do dyskusji na forum całej grupy. Przed rozpoczęciem dyskusji wyraźnie zaznacz, że każda osoba wraca do swojej własnej tożsamości, a cecha z karty przestaje jej dotyczyć. Można zerwać z wylosowaną tożsamością także symbolicznie – poprzez oddanie wylosowanej kartki, zniszczenie jej lub wrzucenie z powrotem do worka.

Propozycja ćwiczenia z grupą

Ćwiczenie zainspirowane „Torbą przeznaczenia” – cd.

Omówienie ćwiczenia:

Ćwiczenie powinno się zakończyć krótką dyskusją, w czasie której można zadać następujące pytania:

1. Jak wam się wykonywało to ćwiczenie? Czy trudno było sobie wyobrazić, jak życie może się zmienić przez jedną cechę tożsamości? Jak znacząca była ta zmiana?
2. Co pomogło wam „wczuć się” w nową cechę, wyobrazić sobie życie z nową cechą? Jak to zrobiliście? Na czym polegaliście?
3. Czy czuliście się niepewnie w którymś momencie ćwiczenia? Z czym wiązała się ta niepewność? Z czego mogła ona wynikać?
4. Które pytanie czy pytania spośród zapisanych na tablicy okazało się czy okazały najtrudniejsze? Dlaczego?
5. Czy pewne cechy byłyby wam trudniej zaakceptować niż inne? Które i dlaczego?
6. Czego nowego dowiedzieliście się o sobie poprzez to doświadczenie? Czego chcecie się dowiedzieć więcej o osobach, które posiadają wylosowaną przez was cechę?

UWAGA: Jeśli w czasie dyskusji pojawią się stereotypy, zwróć na nie uwagę i omów je z grupą (definicja została opisana w Temacie II, poniżej).

Podsumowanie tematu I. Tożsamość:

- Tożsamość składa się z wielu elementów, w tym z elementów tożsamości indywidualnej, społecznej i organizacyjnej.
- Tożsamość jednostki jako całość kształt ewoluuje w związku z doświadczeniami życiowymi. Istnieją jednak cechy, które łatwiej zmienić (tzw. elementy wtórne tożsamości) i takie, które zmienić trudniej lub których nie można zmienić w ogóle (tzn. elementy pierwotne tożsamości).
- Pewne elementy tożsamości podlegają ochronie prawnej (szczególnie chodzi o elementy pierwotne/niezmiennne).
- Poczucie inności jednostki jest kluczowe dla kształtowania się tożsamości. Jeśli jednak poczucie inności zostaje narzucone danej osobie, może prowadzić do poczucia wyobcowania, marginalizacji społecznej czy dyskryminacji.

Temat II. Stereotypy, uprzedzenia i dyskryminacja

Cel dyskusji: Film wprost porusza problematykę stereotypów, uprzedzeń i dyskryminacji w kontekście obaw Kasi o jej dzieci, które – ze względu na kolor skóry – mogą spotkać się w Polsce z takimi zjawiskami. Jednocześnie te pojęcia i zjawiska nie są powszechnie rozumiane. Informacje zawarte poniżej mają ułatwić osobom uczestniczącym w zajęciach właściwe ich zrozumienie.

Proponowane pytania rozpoczynające dyskusję nad tematem:

1. Czym waszym zdaniem są stereotypy? Czym są uprzedzenia?
2. Czy zgadzacie się z Kasią, że dzieci są wolne od stereotypów i uprzedzeń? Dlaczego tak albo dlaczego nie?
3. Jakie konsekwencje może mieć posługiwanie się stereotypami wobec jakiejś grupy, o której mamy mało wiedzy (np. wobec osób pochodzących z krajów Afryki)?

Dzieci nie mają uprzedzeń (...), nie mają stereotypów jeszcze w głowie.

Co mówi Kasia

Obserwacja dzieci w wieku przedszkolnym i wczesnoszkolnym pokazuje, że dzieci w tym wieku na różnice między sobą a innymi w swoim otoczeniu (jak osoby o innym kolorze skóry) nie zwracają uwagi w sposób oceniający ani wartościujący. Badania dotyczące rozwoju psychospołecznego dzieci dowodzą, że brak stereotypów i uprzedzeń u dzieci może wynikać z braku rozwiniętego mechanizmu **kategoryzacji**. W tym wieku

człowiek dopiero zaczyna rozwijać funkcje poznawcze – klasyfikować to, co obserwuje i z czym wchodzi w kontakt w swoim otoczeniu. W tym okresie ponadto dziecko zaczyna kształtować w swoim postrzeganiu świata i ludzi podziały na „swoich” i „obcych”. Co ważne, przebieg tych podziałów poznawczych u dziecka jest uzależniony od otoczenia, w którym się wychowuje. Jeśli przykładowo w środowisku tym będą uwypuklone różnice w postaci koloru skóry czy religii, to również dla dziecka cechy te staną się widoczne i ważne. Postrzegane podziały czy kategoryzacje nie odzwierciedlają zatem obiektywnie neutralnych różnic między ludźmi, ale są nasączone różnymi wyobrażeniami, oczekiwaniami czy skojarzeniami przekazywanymi przez społeczeństwo, w którym dziecko się wychowuje.

Czy wiesz...

Co to jest kategoryzacja?¹¹

Człowiek ma ograniczone możliwości poznawcze – trudno naraz zaobserwować, przetworzyć, zrozumieć i ocenić wszystko, co się widzi w otoczeniu. Każdy i każda z nas ma jednak potrzebę rozumienia, a nawet przewidywania tego, co się dzieje wokół, a kategoryzacja pozwala ominąć zarysowane wcześniej ograniczenia poznawcze.

Kategoryzacja opiera się na założeniu o istnieniu pewnych zestawów cech występujących łącznie. Przykładowo gdy będąc na terenie Polski widzi się osobę o białym kolorze skóry, z jasnymi włosami i niebieskimi oczami, na ogół automatycznie się zakłada, że ta osoba mówi w języku polskim.

Zjawisko to wiąże się jednak również z tendencją do tworzenia odrębnych kategorii dla osób, rzeczy lub zjawisk nieprzystających do określonych zestawów cech. Przykładowo widząc w Polsce osobę o ciemnej karnacji i ciemnych kręconych włosach, niektórzy zakładają, że ona nie mówi po polsku.

Mechanizm kategoryzacji pozwala szybko przetworzyć informacje płynące z otoczenia (np. ocenić, z kim będzie ci najłatwiej i najsprawniej nawiązać kontakt), jednak jest również podatny na działanie stereotypów i uprzedzeń. Zatem kategoryzacja może prowadzić do błędów (jak np. założenie, że dzieci Kasi nie mówią po polsku, przyjęte na podstawie koloru ich skóry).

Definicje podstawowych pojęć¹²

Stereotyp: Upowszechniona opinia lub przekonanie o grupie społecznej lub osobach należących do danej grupy. Polega na przypisaniu osobom lub grupom określonych cech (pozytywnych lub negatywnych).

Stereotypy:

- generalizują (uogólniają), a więc pokazują rzeczywistość w uproszczony, niezgodny z prawdą sposób,
- są trwałe, sztywne, trudne do zmiany,
- są nabywane np. w procesie wychowania i edukacji. Oznacza to także, że można się ich pozbyć.

Stereotypy ułatwiają „kategoryzowanie” rzeczywistości. Posługiwanie się stereotypami oszczędza nam wysiłku poznawczego, który musielibyśmy podjąć, aby zweryfikować, czy dana opinia lub określone przekonanie jest prawdziwe. Stereotypy najczęściej wynikają z braku rzetelnej wiedzy o osobie lub grupie społecznej. Są utrwalane i upowszechniane m.in. poprzez przekazy medialne, treści obecne w podręcznikach lub lekturach szkolnych oraz opinie wygłaszane przez osoby z najbliższego i dalszego otoczenia. Mogą, choć nie muszą, być podstawą uprzedzeń.

Propozycja dyskusji z grupą:

Co i skąd wiemy o ludziach i ich kulturach?

Cel dyskusji: Wprowadzenie do tematyki stereotypów i uprzedzeń.

Przebieg dyskusji:

1. Poproś osoby uczestniczące w zajęciach o wymienienie znanych im aspektów kultur Nigerii. Wypowiedzi podane w burzy mózgów spisz w miejscu widocznym dla wszystkich.
2. Następnie poproś grupę o wymienienie znanych jej aspektów kultury polskiej. Spisz odpowiedzi.
3. Po zebraniu odpowiedzi w odniesieniu do każdej z tych kultur zapytaj grupę, skąd ma wiedzę o tych kulturach. Skup uwagę na źródłach informacji dotyczących kultur Nigerii i wypisz je w miejscu widocznym dla wszystkich. Zapytaj grupę:

Propozycja dyskusji z grupą:

Co i skąd wiemy o ludziach i ich kulturach? – cd.

- Na ile te źródła są wiarygodne?
  - Jakie mogą być konsekwencje bazowania na niepełnej lub nieprawdziwej informacji?
4. Zapytaj na koniec, jakie mogą być wiarygodne źródła informacji. Przykładowe odpowiedzi: osoba pochodząca z tej kultury, znawca tej kultury (np. naukowiec w dziedzinie socjologii, historii, antropologii), informacje podane w rzetelnych źródłach pisanych (np. encyklopedia), książki czy artykuły napisane przez rzetelnych autorów i autorki oraz wydane przez renomowane wydawnictwa.

Omówienie:

Przeznacz uczestnikom i uczestniczkom zajęć, że opieranie się na niesprawdzonych lub niewiarygodnych źródłach informacji może prowadzić do odwoływania się nie do wiedzy, a do stereotypu. Wprowadź definicję stereotypu i uprzedzenia (patrz niżej). Zastanówcie się wspólnie, co należy robić, aby nie ulegać stereotypom na temat innych kultur. Zebrane rozwiązania powinny obejmować część lub wszystkich siedem punktów opisanych poniżej w ramce pt. „Jak pokonać własne stereotypy?”.

Czy wiesz...

Jak pokonać własne stereotypy?¹³

1. Pamiętaj, że ludzie to jednostki. Wszyscy i wszystkie jesteśmy istotami unikatowymi.
2. Staraj się być bardziej świadomy czy świadoma istnienia stereotypów i tego, jak one wpływają na twoje zachowania wobec innych ludzi.
3. Zwróć uwagę, że czasem większe zróżnicowanie można dostrzec wewnątrz grupy niż pomiędzy grupami.

Czy wiesz...

Jak pokonać własne stereotypy? – cd.

4. Nie zapominaj, że każdy i każda z nas jest członkiem lub członkinią wielu grup, ma kilka warstw tożsamości i może na ich podstawie wejść w relacje z różnymi ludźmi.
5. Kształtuj postawy empatii i naucz się patrzeć na świat z punktu widzenia innych ludzi.
6. Powściągliwie formułuj sądy nt. drugiego człowieka, gdyż nie zawsze własne standardy można stosować wobec innych.
7. Ucz się więcej o kulturze i pochodzeniu osób różnych od siebie.

Czy wiesz...

Jakie są postawy Polaków i Polek wobec ludzi z krajów Afryki?¹⁴

Według badania opinii publicznej przeprowadzonego wśród Polaków i Polek przez Fundację „Afryka Inaczej” w lutym i marcu 2010 roku:

- Stosunkowo mało Polaków i Polek ujętych w badaniu – 7 proc. – spotkało się lub kontaktuje się choćby przelotnie z osobą pochodzącą z kraju Afryki.
- 64 proc. badanych przyznaje, że bardzo mało wie o Afryce.
- Przy małej wiedzy o Afryce być może nie dziwi fakt, że aż 59 proc. osób ujętych w badaniu myśli, że Polaków i Polek oraz Afrykanów i Afrykanek dzieli bardzo duże różnice kultury i stylu życia.
- Zaskakująco mała część respondentów i respondentek – 34 proc. – uważa, że integracja Afrykanów i Afrykanek ze społeczeństwem polskim nie jest możliwa.
- 45 proc. badanych byłaby skłonna zaakceptować wejście osoby pochodzącej z Afryki do rodziny poprzez małżeństwo z dzieckiem respondenta bądź respondentki.
- Kontynent afrykański kojarzy się większości Polaków i Polek ujętych w badaniu bardzo stereotypowo: ze złymi warunkami społeczno-bytowymi, z brakiem stabilności politycznej i niebezpieczeństwem oraz z piękną przyrodą.

Upředzenie¹⁵: Tendencyjne i sztywne postrzeganie wybranej grupy społecznej, osób należącej do tej grupy lub osób, którym przypisuje się

przynależność do tej grupy. Wiąże się z negatywnym nastawieniem i oceną (np. dezaprobatą, obrzydzeniem, pogardą) oraz silnymi emocjami (np. lękiem, gniewem, nienawiścią). Upředzenia często opierają się na stereotypach. Mogą, choć nie muszą, prowadzić do dyskryminacji.

Propozycja dyskusji z grupą: Targowisko cech¹⁶

Cele: Lepsze zrozumienie zjawiska upředzenia. Refleksja na temat postrzegania różnych grup i ich przedstawicieli czy przedstawicielek przez pryzmat upředzeń.

Uwaga: To ćwiczenie można przeprowadzić bezpośrednio po „Fragmentach mojej tożsamości” (patrz część I niniejszych materiałów).

Przebieg ćwiczenia:

1. Poproś, aby każda z osób uczestniczących w zajęciach wybrała jedną grupę, z którą się identyfikowała w ćwiczeniu „Fragmenty mojej tożsamości”, a następnie wypisała 5 pozytywnych i 5 negatywnych cech, które bywają jej przypisywane przez społeczeństwo.
2. Następnie poproś uczestników i uczestniczki zajęć o wybranie spośród wymienionych przez siebie cech jednej, którą oceniają jako najbardziej krępującą lub krzywdzącą. Niech wskazaną przez siebie cechę każdy uczestnik i każda uczestniczka zapisze na kawałku papierowej taśmy klejącej lub etykietce i umieści w widocznym miejscu na ubraniu. Powiedz, że przyklejenie takiej etykietki może wywoływać uczucie dyskomfortu, ale jest istotnym elementem ćwiczenia.
3. Teraz poproś wszystkich o zebranie się na środku sali i wzięcie udziału w „targowisku cech”, które stanie się okazją do poznania innych osób, noszących różne etykiety. Uczestnicy i uczestniczki zajęć powinni i powinny swobodnie poruszać się po sali i odczytywać nazwy cech. Mogą także pytać o grupę społeczną, której dana cecha (wskazana na etykietce) bywa przypisana, i prosić o wyjaśnienie, dlaczego dana osoba utożsamia się z tą grupą.

Propozycja dyskusji z grupą: Targowisko cech – cd.

Omówienie ćwiczenia:

Po kilku czy kilkunastu minutach poproś osoby uczestniczące w zajęciach, aby zakończyły rozmowy, zdjęły etykiety i ponownie zajęły swoje miejsca. Zaprosz grupę do dyskusji, prosząc o odpowiedzi na poniższe pytania:

1. Jak się czuliście i czujecie, chodząc po sali z etykietką przyklejoną do ubrania?
2. Które aspekty tego doświadczenia miały wpływ na wasze samopoczucie? Jakie aspekty tego doświadczenia okazały się gorsze/trudniejsze, a które lepsze/przyjemniejsze?
3. Która część ćwiczenia była dla was najtrudniejsza?
4. Na czym waszym zdaniem polega zjawisko uprzedzeń?
UWAGA: w tym momencie ćwiczenia można przekazać osobom uczestniczącym definicje stereotypu i uprzedzenia.
5. Jakie mogą być konsekwencje uprzedzeń dla ludzi, których one dotyczą?
6. Czy w swoim życiu doświadczyliście i doświadczyliście uprzedzeń ukierunkowanych na was? Jak się wtedy czuliście i czujecie?
7. Czy zdarza wam się posługiwać uprzedzeniami, by określić innych ludzi? Dlaczego?

Dyskryminacja¹⁷: gorsze, nierówne, niesprawiedliwe traktowanie osób należących do określonej grupy społecznej lub osób, którym przypisuje się przynależność do danej grupy. Cechy, które mogą być podstawą dyskryminacji, to m.in. płeć, kolor skóry, pochodzenie narodowe i/lub etniczne, religia lub bezwyznaniowość, stopień sprawności fizycznej, stan zdrowia (fizycznego i psychicznego), wiek, orientacja seksualna, status społeczny i ekonomiczny oraz stan cywilny¹⁸.

Czy wiesz... Czym jest rasizm?¹⁹

Rasizm oznacza dyskryminację ze względu na kolor skóry. Bazuje na przekonaniu, że osoby o określonym kolorze skóry są gorsze, a przejawia się ich nierównym traktowaniem i marginalizacją społeczną. Rasizm zaznacza się przede wszystkim w relacjach międzyludzkich – np. gdy ochroniarz nie wpuszcza do klubu osób o ciemnym kolorze skóry, podczas gdy wpuszcza podobnie wyglądające osoby o białym kolorze skóry²⁰.

Rasizm może mieć jednak również wymiar instytucjonalny, występujący wówczas, gdy pojedyncze osoby objęte jego zasięgiem nie mają poglądów rasistowskich. Rasizm w wymiarze instytucjonalnym jest często konsekwencją polityki społecznej, która od lat bezpośrednio lub pośrednio przyczynia się do pogłębiania różnic i nierówności między grupami osób o różnym kolorze skóry. Za przykład mogą służyć „gorsze” dzielnice, w których mieszkają osoby uboższe, w tym będące migrantami i dzielnice „lepsze”, zamieszkałe przez osoby zamożne lub należące do średniej klasy społeczno-ekonomicznej, w większości będące obywatelami Polski. O instytucjonalnym wymiarze rasizmu można także mówić, gdy osoba mająca oficjalną funkcję (np. policjant, sędzia, dziekan uczelni wyższej) na gruncie zawodowym zachowuje się w sposób rasistowski, a reprezentowana przez nią instytucja na te zachowania nie reaguje. Przykładowo sytuacja, gdy policjant częściej zatrzymuje kierowców o ciemnym kolorze skóry niż kierowców o jasnym/białym kolorze skóry, może być przejawem rasizmu zarówno tego konkretnego funkcjonariusza, jak i rasizmu instytucjonalnego, o ile policja nie podejmie kroków, by przeciwdziałać rasistowskim zachowaniom tego funkcjonariusza.

Łańcuch dyskryminacji: model opisujący zależności przyczynowo-skutkowe między stereotypami, uprzedzeniami i dyskryminacją. Składa się z trzech ogniw. Pierwszy tworzą stereotypy, czyli uproszczone przekonania dotyczące postrzeganej grupy społecznej lub jej członka czy członkini, wyróżnione na podstawie jednej cechy (np. płci, wieku, narodowości, wyznania, orientacji psychoseksualnej). Gdy do stereotypów dochodzą emocje, powstaje uprzedzenie. Trzecie ogniwo łańcucha to dyskryminacja, czyli nierówne, gorsze traktowanie danej osoby na podstawie jej przynależności

do określonej grupy, wyróżnionej na podstawie jednej cechy, najczęściej wynikające ze stereotypów i uprzedzeń. Stereotyp i uprzedzenie tkwią w głowie, dyskryminacja jest ujawnieniem ich na zewnątrz poprzez wypowiedź lub zachowanie.

Przykładowo stereotypem będzie przekonanie, że Afrykanie są osobami bardzo muzykalnymi, potrafiącymi świetnie tańczyć i śpiewać, ale słabo wykształconymi. Uprzedzeniem będzie negatywna ocena i nastawienie do wszystkich Afrykanów i Afrykanek. Nie przyjęcie do pracy osoby pochodzącej z kraju Afryki na podstawie takich uprzedzeń to dyskryminacja²¹.

Czy wiesz...

Polskie prawo wyróżnia dwa rodzaje dyskryminacji²²

Dyskryminacja bezpośrednia: sytuacja, w której osoba fizyczna ze względu na płeć, rasę²³, pochodzenie etniczne, narodowość, religię, wyznanie, światopogląd, niepełnosprawność, wiek lub orientację seksualną jest traktowana mniej korzystnie niż jest, była lub byłaby traktowana inna osoba w porównywalnej sytuacji.

Dyskryminacji pośrednia: sytuacja, w której dla osoby fizycznej ze względu na płeć, rasę, pochodzenie etniczne, narodowość, religię, wyznanie, światopogląd, niepełnosprawność, wiek lub orientację seksualną na skutek pozornie neutralnego postanowienia, zastosowanego kryterium lub podjętego działania występują lub mogłyby wystąpić niekorzystne dysproporcje lub szczególnie niekorzystna dla niej sytuacja, chyba że postanowienie, kryterium lub działanie jest obiektywnie uzasadnione ze względu na zgodny z prawem cel, który ma być osiągnięty, a środki służące osiągnięciu tego celu są właściwe i konieczne.

Bardziej ogólnie można też mówić o dyskryminacji jako o „nierównym traktowaniu”.

Propozycja dyskusji z grupą: Drzewo dyskryminacji²⁴

Cele ćwiczenia: Refleksja nad przyczynami i skutkami dyskryminacji. Zrozumienie zjawiska i mechanizmów działania dyskryminacji. Poznanie definicji „dyskryminacji”.

Przebieg ćwiczenia:

1. W miejscu widocznym dla wszystkich narysuj drzewo, a na jego pniu napisz słowo „dyskryminacja”.
2. Zaproś uczestników i uczestniczki zajęć do burzy mózgów dotyczącej przyczyn i skutków dyskryminacji. Zaznacz, że wymieniając określone zjawiska, należy wskazać, czy dana propozycja jest przyczyną, czy też skutkiem dyskryminacji. Zapisz propozycje uczestników na rysunku – przyczyny jako korzenie, a skutki jako gałęzie.
3. Po zakończonej burzy mózgów odwróć kartkę z rysunkiem drzewa o 180 stopni. Uczestnicy i uczestniczki mogą się teraz przekonać, że logika dyskryminacji działa jak błędne koło – także w odwrotną stronę: skutki dyskryminacji stają się często przyczynami dyskryminacji.
4. Podziel osoby uczestniczące w zajęciach na 3-, 4-osobowe grupy. Zadaniem każdej z nich będzie stworzenie definicji pojęcia dyskryminacji. Definicja ta powinna odzwierciedlać opinie wszystkich osób w danym zespole (nawet, gdy w trakcie pracy wystąpią różnice zdań).
5. Po ok. 20 minutach dyskusji w grupach poproś, aby wszystkie kolejno zaprezentowały wypracowane definicje dyskryminacji. Po każdej prezentacji powinna nastąpić dyskusja nad zaproponowaną definicją.

Omówienie ćwiczenia:

Proponowane pytania do dyskusji:

1. Czy mieliście lub miałyście trudności z rozróżnieniem, co jest przyczyną, a co skutkiem dyskryminacji?
2. Jakie są przyczyny powstawania „błędneho koła dyskryminacji”?

Propozycja dyskusji z grupą: Drzewo dyskryminacji²⁴ – cd.

3. Co może zrobić ofiara dyskryminacji, żeby wydostać się z „błędnego koła dyskryminacji”?
4. Czy mieliście lub miałyście trudności ze sformułowaniem definicji dyskryminacji? Jeśli tak, to czego one dotyczyły?
5. Jakie kwestie braлиście i brałyście pod uwagę przy konstruowaniu definicji dyskryminacji?
6. Jak przebiegała praca w grupach?
7. Jak radziliście i radziłyście sobie z różnicą zdań?
8. Jak przebiegał proces negocjacji przy ustalaniu wspólnej dla zespołu definicji dyskryminacji?

Na zakończenie zrób podsumowanie najważniejszych wątków dyskusji.

Afrykanie i Afrykanki w Polsce

*Jest coś tam daleko, wiesz, palmy,
orzechy kokosowe, zupełnie inna tradycja...*

Co mówi Kasia

Pokazy filmu „Dlaczego jestem czekoladowy” mogą rodzić pytania dotyczące funkcjonowania społeczności afrykańskiej w Polsce. Wobec braku powszechnej wiedzy o tej grupie, wiele osób odwołuje się do stereotypów. Jak już wiadomo, stereotypy, którymi się posługujemy (często nieświadomie), dość łatwo mogą się przerodzić w uprzedzenia, a te z kolei stanowią podatny grunt dla dyskryminacji.

Zebrane poniżej podstawowe informacje o Afryce i diasporze afrykańskiej w Polsce nie mają ambicji przekazania całościowej wiedzy o Afryce oraz o Afrykanach i Afrykankach. Mają raczej pomóc ukształtować krytyczne podejście do informacji dominujących w powszechnym obiegu (tzn. w mediach i w systemie edukacji) na temat kontynentu Afryki i ludzi tam mieszkających. Na końcu tej części materiałów zostały podane źró-

dła, w oparciu o które we własnym zakresie można szukać dodatkowych informacji, do czego gorąco zachęcamy.

Czy wiesz...

Co to znaczy diaspora?²⁵

Słowo *diaspora* pochodzi z greki (gr. *diaspeirō*), w której oznacza tyle co „roz mieszczać”. Określenie to jest połączeniem wyrazów *speirō* („siać”) oraz *dia* („z jednego końca na drugi”). W języku polskim słowo „diaspora” odnosi się do sytuacji rozproszenia po świecie członków i członkiń danego narodu, grupy etnicznej, grupy kulturowej albo wspólnoty religijnej. Określenie to może być nadawane konkretnym grupom (np. przez naukowców lub polityków) albo też może wynikać z autodefiniowania się określonej grupy. Oznacza to, że badacze migracji wewnątrz Unii Europejskiej mogą mówić o diasporze polskiej w Europie, choć Polacy i Polki rzadko tak o sobie mówią. Z kolei osoby pochodzące z krajów Afryki mogą postrzegać siebie zarówno jako członka lub członkinię diaspory afrykańskiej, jak i diaspory osób z konkretnego kraju (np. Somalii lub Senegal).

Afrykanie i Afrykanki mieszkający w Polsce stanowią bardzo zróżnicowaną grupę, co nie może dziwić, gdy weźmie się pod uwagę, jak ogromny i różnorodny jest kontynent afrykański. „Palmy i kokosy”, do których Kasia ironicznie nawiązuje w swojej wypowiedzi w filmie, to stereotyp zbyt łatwo i często powielany w debacie publicznej na temat Afryki. W rzeczywistości Afryka jest drugim pod względem wielkości kontynentem na świecie²⁶. Ciągnie się przez cztery strefy czasowe. Jej klimat jest bardzo zróżnicowany: od tropikalnego (gdzie mogą się rosnać wspomniane palmy i kokosy) wokół równika, po podzwrotnikowy na pustyniach (z których największą jest Sahara). Pośród aż 50 państw Afryki (z wyspami rozsianymi u wybrzeży kontynentu) można też znaleźć kraje, w których podobnie jak w Polsce występują cztery pory roku (np. RPA).

Populacja kontynentu Afryki jest zróżnicowana pod względem języka (na co dzień używanych jest ponad tysiąca różnych języków), religii, koloru skóry, pochodzenia etnicznego i narodowego. Popularnie Afrykę dzieli się na regiony w sposób uwzględniający różnice kulturowo-etniczno-religijno-językowe, różnice klimatyczne, różne powiązania historyczne, w tym te z okresu przed kolonializmem, gdy panowały regionalne imperia

i królestwa oraz po powstaniu współczesnych, autonomicznych państw. Obszary te to:

- Afryka Północna: z Algierią, Egiptem, Libią, Marokiem, Sudanem, Tunezją, Saharą Zachodnią;
- Afryka Subsaharyjska, obejmująca wszystkie kraje leżące na południe od Afryki Północnej, których powierzchnia jest zdominowana przez pustynię Sahara;
- Afryka Zachodnia: z Beninem, Burkiną Faso, Republiką Zielonego Przylądka, Gambia, Ghaną, Gwineą, Gwineą-Bissau, Wybrzeżem Kości Słoniowej, Liberią, Mali, Mauretanią, Nigrem, Nigerią, Senegalem, Sierra Leone i Togo;
- Afryka Wschodnia: z Burundi, Związkiem Komorów, Dżibuti, Erytreą, Etiopią, Kenią, Madagaskarem, Malawi, Mauritusem, Mozambikiem, Rwandą, Seszelami, Somalią, Sudanem, Tanzanią, Ugandą, Zambią i Zimbabwe;
- Afryka Środkowa: z Angolą, Kamerunem, Republiką Środkowoafrykańską, Czadem, Republiką Konga, Demokratyczną Republiką Konga, Gwineą Równikową, Gabonem, Wyspami Świętego Tomasza i Książęcej;
- Afryka Południowa: z Botswaną, Lesotho, Namibią, Republiką Południowej Afryki oraz Królestwem Suazi.

...takim bocianim lotem lecimy z Afryki do Polski. I tu się kiedyś wydarzyła historia niezwykła...

Co mówi Kasia

Historia diaspory afrykańskiej w Polsce sięga lat 60. XX wieku. W tym okresie niektóre kraje Afryki znalazły się w obrębie wpływów sowieckich, tak jak Polska. W związku z tym na mocy porozumień dwustronnych między ówczesną Polską Rzeczpospolitą Ludową a poszczególnymi krajami afrykańskimi miała miejsce migracja zarówno mieszkańców krajów Afryki do Polski, jak i Polaków i Polek do różnych krajów afrykańskich²⁷.

Dopiero na początku XXI wieku powstały w Polsce liczniejsze grupy migrantów i migrantek pochodzących z większej liczby krajów Afryki. Według danych z Urzędu do spraw Cudzoziemców (dalej jako: UdsC)²⁸ w 2014 roku w Polsce mieszkało ponad 5 tys. osób z obywatelstwami 49 krajów Afryki. Znakomita większość z nich przyjechała do Polski w wyniku migracji ekonomicznej, czyli w poszukiwaniu np. lepszych możliwości edukacji lub/i korzystniejszych warunków pracy, a dzięki temu wyższej jakości życia. Najliczniejsi są obywatele i obywatelki Egiptu (927), Tunezji (823), Nigerii (803) i Algierii (541).

Czy wiesz...

Coś o Nigerii?

Nigeria, z której pochodzi ojciec dzieci Kasi, to jedno z najbardziej ludnych i do niedawna najzamożniejszych państw Afryki. Populacja Nigerii liczy ponad 184 milionów ludzi. Często mówi się, że co piąty Afrykanin to Nigeryjczyk.

Oto kilka ciekawych i ważnych informacji na temat tego kraju, które – mamy nadzieję – zachęcą do dalszego poszerzania wiedzy o nim już we własnym zakresie:

- Współczesne granice Nigerii zostały określone w 1960 roku, gdy kraj wyzwolił się spod kolonialnej władzy Wielkiej Brytanii.
- Nigeria jest dzisiaj państwem sekularnym i federalnym, złożonym z 36 wyodrębnionych administracyjnie stanów. Stolicą jest Abudża. Największym pod względem liczby mieszkańców miastem Nigerii jest jednak nie Abudża, lecz Lagos.

Czy wiesz...

Coś o Nigerii? – cd.

- Oficjalnym, urzędowym językiem w Nigerii, nauczonym także w szkołach, jest angielski. To pozostałość okresu kolonializmu.
- Społeczeństwo nigeryjskie jest zróżnicowane wewnętrznie. Obejmuje ok. 500 różnych grup etnicznych, różniących się pod względem kultury i języka. Najliczniejsze z nich to Hausa, Igbo i Yoruba. Religie praktykowane przez największą liczbę Nigeryjczyków i Nigeryjek to chrześcijaństwo (dominujące wśród ludności południowych regionów kraju) i islam (którego wyznawcy i wyznawczynie stanowią większość w północnej części kraju). Ze względu na tak znaczące zróżnicowanie społeczeństwa w Nigerii, mówienie o „kulturze nigeryjskiej” jest mylące. Mówić można raczej o obywatelach i obywatelkach Nigerii, którzy pochodzą z określonej kultury lub grupy etnicznej (np. Igbo, Hausa, Yoruba) oraz wyznają określoną religię (np. chrześcijaństwo, islam).
- W Nigerii kwitnie oddolny przemysł filmowy, zwany „Nollywood”.
- Znani na świecie i szanowani autorzy pochodzący z Nigerii to m.in. Chinua Achebe (autor kanonicznej pozycji w tzw. literaturze postkolonialnej – książki pt. *Wszystko rozpada się*), Wole Soyinka (laureat Nagrody Nobla w dziedzinie literatury w 1986 r.) oraz Chimamanda Ngozi Adichie (autorka *Half of a Yellow Sun*, ważnej książki o wojnie domowej w Nigerii oraz *Amerykaana*, o diasporze nigeryjskiej w Stanach Zjednoczonych).

Diaspora afrykańska w Polsce jest dziś na tyle rozwinięta, że funkcjonują tu liczne podmioty mające pomóc zjednoczyć osoby pochodzące z różnych krajów Afryki oraz wesprzeć ich integrację w Polsce. Przykładowo Fundacja dla Somalii²⁹, współzałożona przez Abdulcadira Gabeire Farah, mającego podwójne obywatelstwo – polskie i somalijskie – oferuje m.in. wsparcie dla migrantów i migrantek (nie tylko z Somalii), organizuje wydarzenia integracyjne, podczas których mogą się poznać ludzie różnego pochodzenia, a także prowadzi naukę języka polskiego. Nieformalne stowarzyszenie senegalskie powstało z kolei po to, by osoby do niego należące mogły wzajemnie się wspierać (także finansowo), organizować wydarzenia kulturalne i towarzyskie oraz spotykać się regularnie w celu podtrzymywania kontaktów z ludźmi z podobnymi doświadczeniami.

Istnieją ponadto sklepy, restauracje, kluby i inne podmioty gospodarcze, mające odpowiadać na potrzeby diaspor z poszczególnych krajów Afryki związane m.in. z zakupem określonych produktów spożywczych trudno dostępnych w Polsce, dostępem do muzyki z poszczególnych krajów czy jedzeniem domowych posiłków.

Coraz ważniejszym tematem dla osób należących do diaspor afrykańskiej w Polsce jest kwestia wychowania dzieci w związkach mieszanych, czyli takich, w których jedna osoba ma pochodzenie polskie, a druga pochodzi z któregoś z krajów Afryki. Więcej na ten temat w III i IV części tematycznej niniejszego materiału.

Propozycja ćwiczenia z grupą: Jak mówić o kolorze skóry?

Cele ćwiczenia: Tytuł filmu – „Dlaczego jestem czekoladowy?” – odnosi się do pytania syna Kasi, który tak właśnie określił kolor swojej skóry. Wiele osób w Polsce nurtuje paralelne pytanie: jak mówić o kolorze skóry? Ćwiczenie ma na celu uporządkowanie funkcjonujących w języku polskim terminów, które służą do określania osób pochodzących z Afryki.

Przebieg ćwiczenia:

1. Poproś osoby uczestniczące w zajęciach, aby przywołały znane im określenia osób o ciemnym kolorze skóry. Każde z określeń zapisz na oddzielnej kartce. Zależnie od liczebności grupy podziel ją na pary lub na kilkusobowe zespoły. Każdemu zespołowi wręcz jedną kartkę (jedno określenie).
2. Alternatywnie: zacznij bez burzy mózgów. Przygotuj na oddzielnych kartkach następujące określenia: „osoba ciemnoskóra”, „czarnoskóry”, „czarny”, „osoba o odmiennym kolorze skóry”, „Murzyn”, „Afroamerykanin”, „Afrykanin”. Podziel osoby uczestniczące w zajęciach na pary lub na mniejsze zespoły (do 4 osób).
3. Poproś osoby uczestniczące w spotkaniu o stworzenie krótkich definicji każdego z tych pojęć (wyjaśnienia, co ono znaczy) wraz z informacją, czy dane określenie jest neutralne, czy obraźliwe.

Przykładowe odpowiedzi:

Propozycja dyskusji z grupą: Jak mówić o kolorze skóry? – cd.

- **„Osoba ciemnoskóra” lub „osoba czarnoskóra”**: określenie to odnosi się do koloru skóry. W kontekście polskim sformułowania tego rodzaju zawierają w sobie niemo przyjęte założenie, że osoba o ciemniejszym kolorze skóry jest inna od większości osób w grupie czy w społeczeństwie. Jasny czy biały kolor skóry to nienazwana norma, standard czy punkt odniesienia, wobec którego pewne osoby są „inne/ciemniejsze”. Określenia te upowszechniły się w Polsce za sprawą przekazów medialnych, zwłaszcza po tym, jak Barack Obama po raz pierwszy został wybrany na prezydenta USA. Część osiadłych w Polsce osób pochodzących z Afryki określenia tego rodzaju uważa za obraźliwe, ponieważ kładą nacisk na kolor skóry, a nie na cechy uznawane za ważniejsze, jak kultura czy kraj pochodzenia (tzn. preferowane jest wskazywanie na narodowość lub przynależność państwową, np. Senegalczyk czy Nigeryjka, a nie „osoba ciemnoskóra”). Jednocześnie określenia takie umożliwiają wskazanie na cechę fizyczną (tzn. kolor skóry), która może być podstawą do dyskryminacji lub nierównego traktowania. Używając określeń odnoszących się do koloru skóry, warto sprawdzić, czy istnieje analogiczne określenie odnoszące się np. do osób o jasnym/białym kolorze skóry. Czy z równą swobodą użylibyśmy określenia „osoba jasnoskóra/białoskóra”? Mimo pewnej niezręczności, z jaką wiąże się określenie „ciemnoskóry”, obecnie jednak raczej nie jest ono uważane za obraźliwe samo w sobie³⁰.
- **„Czarny”/„czarna”**: określenie to odnosi się do koloru skóry. Jest analogiczne do określenia „biały” i z tego powodu część osób, do których się odnosi, uważa je za neutralne. Określenie to być może stanowi kalkę z języka angielskiego, gdzie określenie „czarny Amerykanin” (ang. *Black American*) jest powszechnie akceptowane, także przez osoby, które ma opisywać.

Propozycja dyskusji z grupą: Jak mówić o kolorze skóry? – cd.

Jednocześnie u części osób mieszkających w Polsce budzi negatywne skojarzenia, które wynikają z faktu, że na gruncie polszczyzny kolor czarny we frazeologii często występuje w znaczeniu negatywnym (np. „czarny charakter”, „czarna owca”, „czarna robota”). Warto jednak pamiętać, że język jest ze swojej natury elastyczny, a konotacje poszczególnych słów i określeń zmieniają się wraz ze sposobem, w jaki są używane i znaczeniami, jakie nadają mu użytkownicy i użytkowniczki. Decydując o wyborze odpowiedniego określenia, zawsze warto przede wszystkim brać pod uwagę to, jak osoby należące do danej grupy mówią o sobie i jak chcą, aby o nich mówić. Określenie „czarny” jest uważane za neutralne i rekomendowane przez wiele osób, które same się tak określają.

- **„Osoba o odmiennym kolorze skóry”**: termin ten opiera się na założeniu, że jasny (biały) kolor skóry, którym cechuje się większość osób mieszkających w Polsce, jest normą czy standardem, według którego można opisać „odmienność” (tzn. jasny/biały kolor skóry jest normą, a wszystkie inne odcienie koloru skóry są „inne/odmienne”). Założenie to jest nieuzasadnione i błędne – fakt, że większość społeczna ma określone cechy fizyczne, nie czyni tych cech bardziej „normalnymi” czy bardziej „akceptowalnymi”, mniej „innymi” niż jakiegokolwiek pozostałe. Logika wbudowana w to określenie może wzmacniać negatywne stereotypy wobec mniejszości społecznych jako „innych”, „wyróżniających się”, „obcych”. Określenie to może też być odebrane jako obraźliwe przez osoby, które opisuje. Nie przedstawia się jako neutralne.
- **„Murzyn”**: jest to jedno z najbardziej obraźliwych określeń dotyczących koloru skóry. W polszczyźnie występuje prawie wyłącznie w kontekstach negatywnych³¹. Kojarzy się z wierszykiem „Murzynek Bambo”, którego wręcz rasistowskie opisy osób pochodzących z Afryki zostały niejednokrotnie opisane i przeanalizowane³². Trzeba pamiętać: wybierając określenie, kieruj się przede wszystkim tym, jak osoby, o których mówisz, same chcą być określane!

Propozycja dyskusji z grupą: Jak mówić o kolorze skóry? – cd.

- **„Afroamerykanin”**: określenie to odnosi się do Amerykanów i Amerykanek (osób mających obywatelstwo Stanów Zjednoczonych), których przodkowie pochodzili z Afryki (najczęściej są to osoby, których przodkowie przyjechali do Ameryki w XVIII i XIX w. jako niewolnicy). W Stanach Zjednoczonych określenie to nie jest uważane za obraźliwe przez Afroamerykanów i Afroamerykanki, należy jednak pamiętać, że nie odnosi się do wszystkich czarnych osób mieszkających w USA (np. nie można tak określić osób, które w ostatnich latach migrowały do Stanów Zjednoczonych z krajów Afryki czy z Karaibów). Na pewno nie odnosi się także do czarnych osób pochodzących z Afryki, które przebywają w Polsce i nie mają obywatelstwa Stanów Zjednoczonych. Co ciekawe, w języku polskim pojawiło się niedawno analogiczne określenie: Afropolacy³³.
- **„Afrykanin”**: oznacza osobę pochodzącą z Afryki (podobnie jak „Europejczyk” – osobę pochodzącą z Europy). Określenie to odnosi się więc bardzo ogólnie do kontynentu, z którego pochodzi dana osoba, a nie do jej koloru skóry, narodowości albo obywatelstwa. Mówiąc „Europejczyk”, możemy mieć na myśli osoby o bardzo różnym pochodzeniu (np. z Francji, z Polski, z Włoch lub nawet z Turcji) czy narodowości. Wiedząc jedynie, że ktoś jest Europejczykiem, nie jesteśmy w stanie określić koloru skóry tej osoby ani jej obywatelstwa. Podobnie jest ze słowem „Afrykanin”: w Afryce mieszkają ludzie „biali”, Arabowie i „czarni” z obywatelstwem różnych krajów Afryki i wielu narodowości. Jeśli chcemy przekazać informację bardziej szczegółową niż ta o kontynencie, z którego pochodzi dana osoba, najlepiej odnieść się do konkretnego kraju pochodzenia (np. Republika Mali czy Kamerun). Czasem mówi się o Afryce jak o kraju (np. „obywatel Afryki”). Warto uwrażliwiać na to zjawisko i za każdym razem przypominać, że Afryka to ogromny kontynent, na którego obszarze leży bardzo wiele państw.

Propozycja dyskusji z grupą: Jak mówić o kolorze skóry? – cd.

Jednocześnie, co ważne, niektórzy celowo mówią o sobie „Afrykanin” albo „Afrykanka”, chcąc przez to podkreślić jedność Afryki i podpisać się pod postawą „afrocentryzmu”, propagowanego podczas ruchów na rzecz niepodległości krajów Afryki (m.in. przez Kwame Nkruma, pierwszego prezydenta Ghany) w połowie XX w.

4. Po ok. 5-10 minutach pracy w parach lub grupach poproś, by każda z nich zaprezentowała efekty swojej pracy. Omówcie po kolei wszystkie określenia, szeregując je od najbardziej neutralnych po obraźliwe. Jeśli pojawią się różnice zdań, pozwól na dyskusję.

Omówienie ćwiczenia:

Kwestia wyboru odpowiedniego określenia dla osób pochodzących z Afryki jest w Polsce tematem wciąż żywym. Pojawiają się liczne pytania, wiele osób nie jest pewnych, jak mówić, żeby nie urazić osoby, o której mowa. Sam fakt, że istnieje szereg różnych określeń, wskazuje na trudności w znalezieniu odpowiedniego sformułowania, które z jednej strony umożliwiłoby opisanie charakterystycznych cech danej osoby (np. jej koloru skóry, jeśli jest to istotna informacja), z drugiej zaś strony – nie byłoby obraźliwe. Zapewne jedną z przyczyn niejasności terminologicznych jest to, że sami Afrykanie i same Afrykanki w ograniczonym stopniu zabierają głos w sprawie preferowanych przez siebie określeń. Analiza najczęściej używanych nazw pozwala na krytyczną refleksję. Trudno jednoznacznie stwierdzić, że którykolwiek z tych terminów jest absolutnie neutralny bądź poprawny czy niepoprawny. Dobrą zasadą jest jednak unikanie określeń, które sprawiają przykrość opisywanym osobom oraz uszanowanie preferencji ludzi, których dany termin określa.

Co istotne, zdarza się, że osoby o ciemnym kolorze skóry przebywające lub mieszkające w Polsce są w miejscach publicznych zagadywane lub pytane o coś np. po angielsku, ponieważ właśnie ze względu na ich kolor skóry rozmówcy biorą je za cudzoziemców. Pamiętajmy, że kolor skóry, narodowość oraz obywatelstwo to trzy różne sprawy!

Propozycja dyskusji z grupą: Jak mówić o kolorze skóry? – cd.

Polakami i Polkami są osoby o każdym odcieniu skóry! Jeśli zależy nam na podkreśleniu czyjegoś pochodzenia lub narodowości, warto użyć określenia odnoszącego się do kraju pochodzenia (np. „Do naszej szkoły chodzi uczeń, którego tata jest Nigeryjczykiem, a mama Polką”, „W sobotę odbędzie się koncert wybitnego senegalskiego piosenkarza i gitarzysty”).

UWAGA: Warto ponadto zwrócić uwagę osób uczestniczących w spotkaniu, że za każdym razem, gdy ma się zamiar użyć określenia odnoszącego się do czyjegoś koloru skóry, należy się zastanowić, czy naprawdę jest to potrzebne, uzasadnione i istotne w danym kontekście. Z pewnością będzie istotne, jeśli chcemy powiedzieć, że osoba ta spotkała się np. z dyskryminacją ze względu na swój kolor skóry. W innych przypadkach może to nie być konieczne ani uzasadnione. W przekazach medialnych można się spotkać z informacjami typu: „Do Polski przyjechał wybitny czarnoskóry muzyk jazzowy” albo „Czarnoskóra kobieta urodziła dziecko w tramwaju! Matka i dziecko otrzymali dożywotnio darmowe bilety komunikacji miejskiej”. Czy informacje o kolorze skóry tych osób są rzeczywiście ważne? Czy wnoszą coś do przekazu? Zanim zdecydujemy się użyć określenia odnoszącego się do czyjegoś koloru skóry, zastanówmy się na zasadzie analogii, czy podalibyśmy taką informację, gdyby przekaz dotyczył osoby o jasnej karnacji/białym kolorze skóry.

Propozycja dyskusji z grupą:

Grupa mniejszościowa, większościowa i dominująca

Cel dyskusji: Zrozumienie, że poszczególne grupy społeczne zajmują w odniesieniu do siebie różne pozycje – niektóre są bardziej uprzywilejowane, a inne mniej. Zrozumienie, że nierówności między grupami prowadzą do wykluczenia społecznego lub dyskryminacji.

Pytania do dyskusji:

1. Jak rozumiecie pojęcie „większość społeczna”? Czy byliście kiedyś w grupie, która nie jest „większością społeczną”? Jaka to była sytuacja? Jakie są grupy większościowe w Polsce?
2. Jak rozumiecie pojęcie „mniejszość społeczna”? Jakie są grupy mniejszościowe w Polsce?
3. W której grupie (mniejszościowej czy większościowej) znajduje się Kasia, jej mąż oraz ich dzieci? Jakie ich cechy sprawiają, że rodzina plasuje się w grupie większościowej, a jakie, że w mniejszościowej?
4. Jak rozumiecie pojęcie „grupa dominująca” w społeczeństwie? Czy pojęcie „grupy dominującej” jest tożsame z pojęciem „grupy większościowej”?
5. „Grupa dominująca” w społeczeństwie wyróżnia się przede wszystkim tym, że ma więcej władzy, nawet jeśli nie jest najbardziej liczna. Co składa się na większą władzę grupy dominującej i mniejszą władzę grupy mniejszościowej?

Przykładowe odpowiedzi: znajomość obowiązującego języka, dostęp do zasobów finansowych i/lub rzeczowych, możliwość udziału w wyborach i procesach przekładających się na władzę polityczną.

Podsumowanie tematu II. Stereotypy, uprzedzenia i dyskryminacja:

- Stereotypy, którymi każdy i każda się posługuje (często nieświadomie), dość łatwo przeradzają się w uprzedzenia. Uprzedzenia stanowią z kolei podatny grunt dla dyskryminacji.
- Stereotypy i uprzedzenia tkwią w głowie, natomiast dyskryminacja jest

- ujawnieniem ich na zewnątrz poprzez wypowiedź lub zachowanie.
- Niezmiennie cechy człowieka (tzw. pierwotne elementy tożsamości), takie jak kolor skóry, podlegają ochronie prawnej. Oznacza to, że prawo zakazuje gorszego traktowania osób ze względu na takie cechy. Dyskryminacja ze względu na kolor skóry nazywa się rasizmem.
  - Afryka jest dużym kontynentem, znajduje się w niej ponad 50 państw. Jednym z najludniejszych krajów jest Nigeria, z której pochodzi John, mąż Kasi. Nigeryjczycy i Nigeryjki stanowią także jedną z bardziej licznych diaspor migranckich w Polsce.

Czy wiesz...

Gdzie zdobyć więcej informacji o Afryce?

Powstaje coraz więcej publikacji pisanych przez Afrykanów i Afrykanki oraz opracowań autorów i autorek pochodzących z krajów Afryki, wydanych w tłumaczeniu na język polski. Tego rodzaju publikacje warto potraktować priorytetowo, ponieważ pozwalają poznać perspektywę samych Afrykanów i Afrykanek – osób, które piszą o sobie, o swoich krajach, własnych historiach i o swoich kulturach.

Na dobry początek polecamy następujące lektury, ale zachęcamy także do dalszych samodzielnych poszukiwań:

Poradniki na temat Afryki:

- M. Diouf, D. Rasolomampionona, D. Samake, S. Sambali, M. Surowiec i P. Średziński, (2011), *Czy Afryka jest krajem? Poradnik dla nauczycieli*, Warszawa: Fundacja „Afryka Inaczej”. Dostępne na stronie: <http://afryka.org/edukacja/>.
- M. Jackowska i H. Rubinkowska (red.), (2011), *Afryka w szkole. Gry i zabawy Afryki jako narzędzie dialogu wielokulturowego w edukacji wczesnoszkolnej*. Dostępne na stronie: <http://www.orient.uw.edu.pl/AFRYKA/index.htm>.
- M. Diouf, P. Średziński, (2010), *Jak mówić i pisać o Afryce?*, Warszawa: Fundacja „Afryka Inaczej”. Dostępne na stronie: <http://afryka.org/afryka/jak-mowic-i-pisac-o-afryce-,news/>.

Czy wiesz...

Gdzie zdobyć więcej informacji o Afryce? – cd.

Opracowania historyczne i reportaże:

- W. Tochman, (2010), *Dzisiaj narysujemy śmierć*, Warszawa: Wydawnictwo Czarne.
- E. Hobsbawm, T. Ranger (red.), (2008), *Tradycja wynaleziona*, Kraków: WUJ.
- P. Średziński, M. Diouf, (2010), *Afryka w Warszawie. Dzieje afrykańskiej diaspory nad Wisłą*, Warszawa: Fundacja „Afryka Inaczej”. Dostępne na stronie: <http://afryka.org/afryka.pdf>.
- B. Wainaina, (2014), *Kiedyś o tym miejscu napiszę. Wspomnienia*, Kraków: Wydawnictwo Karakter.

Literatura:

- C. N. Adichie, (2014), *Amerykaana*, Poznań: Wydawnictwo Zysk i S-ka.
- C. Achebe, (2013), *Boża strzała*, Poznań: Wydawnictwo Zysk i S-ka
- C. Achebe, (2011), *Nie jest już łatwo*, Poznań: Wydawnictwo Zysk i S-ka.
- A. Mabanckou, (2010), *Black Bazar*, Kraków: Wydawnictwo Karakter.
- C. Achebe, (2009), *Wszystko rozpada się*, Warszawa: PIW.

A także portal: <http://afryka.org/>

Temat III. Związki osób pochodzących z różnych kultur

Cel dyskusji: Dyskusja na ten temat ma się przyczynić do kształtowania lepszego zrozumienia sensu określenia „związki mieszane”, sytuacji osób tworzących takie związki oraz szczególnych wyzwań, przed jakimi mogą stawać osoby w tego rodzaju relacjach. W tej części materiałów znajdują się także informacje, przykładowe tematy dyskusji oraz ćwiczenia dotyczące zagadnienia komunikacji międzykulturowej.

Proponowane pytania rozpoczynające dyskusję nad tematem:

1. Z czym wam się kojarzy określenie „związek mieszany”? Jakie inne nazwy możecie zaproponować dla par tworzonych przez osoby mające zróżnicowane pochodzenie?
2. Dlaczego waszym zdaniem Kasia uważa, że związek osób mających różne pochodzenie (tj. związek mieszany) może wymagać od tworzących go ludzi więcej pracy?
3. Jakie aspekty życia w takim związku lub jakie sytuacje mogą stanowić szczególne wyzwanie dla osób w takiej relacji?

Czym jest związek mieszany?

To jest taka codzienna robota, którą pewnie każdy człowiek w każdym związku ma, a w takich [związkach – mieszanych] jest jej po prostu trochę więcej.

Co mówi Kasia

W filmie Kasia używa określenia „związek mieszany”, gdy mówi o relacji z pochodzącym z Nigerii Johnem. Zaznacza, że o ile każdy związek jest połączeniem różnych osobowości, indywidualnych nawyków, przekonań

i wyznawanych hierarchii wartości, to w przypadku związków mieszanych znaczenie ma również kultura pochodzenia i ew. religia każdej z osób. Związek mieszany to więc relacja tworzona przez osoby pochodzące z różnych kultur, mające różną religię, różne pochodzenie narodowe czy etniczne lub różny kolor skóry.

Propozycja dyskusji z grupą: Czym jest związek mieszany?

Cel dyskusji: Rozgrzewka i burza mózgów na temat pojęcia „związek mieszany”, mająca skutkować ustanowieniem wspólnych wyobrażeń i wspólnej terminologii, niezbędnych do dalszej pracy grupy.

Przebieg dyskusji:

1. Przypomnij grupie, że gdy Kasia opisuje w filmie związek z Johnem, pochodzącym z Nigerii, posługuje się terminem „związek mieszany”. Poproś osoby uczestniczące w zajęciach, by opowiedziały, z czym im się kojarzy określenie „związek mieszany”.
2. Odpowiedzi spisz w miejscu widocznym dla wszystkich. Zanotuj wszystkie odpowiedzi. Pozwól także na dłuższe wypowiedzi (np. jeśli ktoś będzie tłumaczył, dlaczego ma określone skojarzenie albo objaśniał, że określenie kojarzy mu się pozytywnie lub negatywnie) oraz na dyskusję na forum grupy.
3. Na koniec zrób podsumowanie burzy mózgów.

Podsumowanie dyskusji:

Zaakcentuj, że określenie „związek mieszany” nie jest ani pojęciem prawnym, ani terminem naukowym, choć czasem pojawia się w badaniach naukowych, by opisać m.in. takie związki, jak bohaterki filmu, Kasi, z Johnem.

Propozycja dyskusji z grupą:

Czym jest związek mieszany? – cd.

Ogólnie rzecz biorąc, określenie „związek mieszany” stosuje się, gdy mowa o relacjach tworzonych przez osoby pochodzące m.in. z różnych kultur, różnych krajów, wyznających różne religie, mające różne pochodzenie narodowe czy etniczne lub różny kolor skóry. W świetle tego rozumienia związek Polki z Nigeryjczykiem, tak samo jak małżeństwo osoby mającej obywatelstwo polskie z osobą z obywatelstwem ukraińskim albo osoby ze Stanów Zjednoczonych z osobą pochodzącą z Wietnamu, może być określane jako „związek mieszany”. Trzeba zaznaczyć, że używanie tego określenia ma uwypuklać istnienie między osobami tworzącymi dany związek różnic innych niż różnice osobowości czy charakteru. Dlatego nawet jeśli osoby w danym związku wyglądają różnie (np. ze względu na kolor skóry), to nie oznacza, że postrzegają swój związek jako „mieszany” (np. biała Amerykanka w związku z Afroamerykaninem). Ten niuans jest istotny. W przypadku bohaterki filmu mamy jasność, że Kasia tak postrzega swoje małżeństwo, więc możemy je określać w ten sposób.

Trudności czy wyzwania dla związku mieszanego, do których w filmie nawiązuje Kasia, mogą rodzić się wewnątrz takiego związku, ale także pochodzić z zewnątrz, z otoczenia. W przypadku wyzwań i trudności wewnętrznych chodzi przede wszystkim o różnice kulturowe i/lub religijne między osobami tworzącymi związek. Dwie osoby wychowane w różnych kulturach mogą hołdować innym wartościom, normom i zwyczajom, a nawet różnić się stylami komunikacji. Tę odmienność – czasem nieuświadomioną – obie osoby wnoszą do wzajemnej relacji. W codziennym funkcjonowaniu o zachowaniu każdej z nich raz mogą decydować jej cechy indywidualne (charakter, osobowość, temperament), innym razem – kultura pochodzenia (normy, zwyczaje, wartości, sposoby komunikowania się). Im bardziej każda z osób jest świadoma zasad swojej kultury i im więcej osobistej refleksji poświęciła własnej kulturze, tym łatwiej jej będzie wytłumaczyć partnerowi czy partnerce, jakimi normami, zwyczajami i wartościami się kieruje – a zarazem zrozumieć i zaakceptować sposoby zachowania, style komunikacji czy wartości drugiej osoby. Może jej też

być łatwiej rozróżnić, czy zachowanie jej partnera albo partnerki wynika z cech osobowości, czy z różnic kulturowych itp.

Wyzwania lub trudności zewnętrzne, jakie wypływają z postaw otoczenia, w którym funkcjonuje związek mieszany, mogą się natomiast wiązać z niechęcią społeczeństwa wobec takich związków. Związek mieszany bywa postrzegany jako łamiący zasadę szukania partnera lub partnerki we własnej grupie, a zatem jako zagrożenie dla obowiązującego ładu społecznego³⁴. Do negatywnej percepcji związków mieszanych przyczyniają się stereotypy i uprzedzenia, według których pewne osoby są postrzegane jako gorsze ze względu na określoną cechę czy element tożsamości, np. religię, kolor skóry, narodowość (więcej nt. tożsamości w części tematycznej I tych materiałów, a więcej nt. stereotypów i uprzedzeń w części tematycznej II). Zatem nawet jeśli wewnątrz związku nie występują różnice kulturowe, to różnice zewnętrzne między osobami tworzącymi taką relację mogą powodować, że para doświadcza silniejszej presji społecznej oraz musi się mierzyć z trudnościami i wyzwaniami, jakich nie napotykają osoby funkcjonujące w związkach niepostrzeganych jako mieszane.

Czy wiesz...

Gdzie szukać więcej informacji o związkach mieszanych?

W ramach Serii „Narracje Migrantów” Fundacji na rzecz Różnorodności Społecznej (FRS) polecamy film pt. „Długa droga do ślubu” (2010), który koncentruje się na prawno-formalnych aspektach związku mieszane-go, związanych z legalizacją na drodze zawarcia związku małżeńskiego pobytu w Polsce partnera lub partnerki niemającego lub niemającej obywatelstwa polskiego. W filmie oraz w materiałach pomocniczych do prowadzenia zajęć edukacyjnych z wykorzystaniem filmu znajdują się dodatkowe informacje oraz propozycje dyskusji i ćwiczeń.

Informacja o filmie oraz materiały do pobrania na stronie: <http://ffrs.org.pl/aktualne-dzialania/nm/o-filmach/>

Podsumowując: związek osób wywodzących się z różnych kultur może być tym większym wyzwaniem – ze względu na różnice kulturowe oraz nieprzychylną reakcją otoczenia. Jednocześnie trzeba pamiętać, że nie każdy związek mieszany doświadcza szczególnych trudności lub wyzwań, a opisane wyzwania i trudności mogą występować w każdej relacji międzykulturowej, a nie tylko w związkach intymnych.

Propozycja dyskusji z grupą: Trudności i wyzwania dla związków mieszanych

Cel dyskusji: Uwrażliwienie na szczególne rodzaje trudności lub wyzwań, z jakimi mogą się spotkać związki mieszane.

Przebieg dyskusji:

1. Podziel osoby uczestniczące w zajęciach na pary i poproś, by każdy zespół zastanowił się nad pytaniem: „Jakie wyzwania i trudności mogą się pojawić w szczególności w przypadku związków mieszanych?”.
2. Po ok. 5 minutach poproś, by wszystkie pary kolejno podzieliły się z pozostałymi swoimi odpowiedziami i wnioskami z dyskusji. Podawane odpowiedzi zapisuj w miejscu widocznym dla wszystkich (np. na tablicy lub na flipczarcie).

Przykładowe odpowiedzi:

- Bariera językowa.
  - Odmienne tradycje, zwyczaje, wartości, zasady wychowywania dzieci.
  - Różne oczekiwania wobec tego, jak często i jak bardzo włączyć rodzinę w codzienne funkcjonowanie związku. Także różne wyobrażenia o tym, kogo uważa się za rodzinę.
  - Religia, w tym kalendarz świąt i sposób ich celebrowania. Ponadto różnice postaw w kwestii wprowadzania dzieci w zwyczaje, obowiązki i normy religijne.
  - Odmienne wyobrażenia nt. roli mężczyzny i kobiety w życiu codziennym związku (w tym wobec rodziny i wobec dzieci).
  - Różne zwyczaje żywieniowe.
  - Brak akceptacji rodziny dla partnera lub partnerki.
  - Brak akceptacji otoczenia dla partnera lub partnerki (np. zmaganie się z przejawami uprzedzeń, dyskryminacji, nienawiści).
  - Stres związany z biurokracją i wymogami urzędów, które przeprowadzają proces legalizacji pobytu w Polsce.
3. Zwróć uwagę osób uczestniczących w zajęciach, że wymienione trudności i wyzwania można podzielić na trzy rodzaje:

Propozycja dyskusji z grupą:

Trudności i wyzwania dla związków mieszanych – cd.

- (1) takie, które występują między osobami tworzącymi związek;
- (2) takie, które wpływają na osoby trzecie (np. na dzieci lub na rodzinę);
- (3) takie, które mają źródło w czynnikach zewnętrznych (np. wiążą się z reakcjami otoczenia, w tym rodziny, a także z wpływem polityki migracyjnej danego kraju na sytuację migrantów i migrantek).

Poproś, by osoby uczestniczące w zajęciach przypisały wymienione trudności i wyzwania do tych kategorii. Jeśli powstają różnice zdań, pozwól na dyskusję w grupie. Jeżeli osoby uczestniczące w niej nie dojdą do porozumienia, możesz zaznaczyć, że dana trudność czy określone wyzwanie należy do więcej niż jednej kategorii. Aby osiągnąć czytelne rozróżnienie, warto wykorzystać trzy kolory pisaka.

4. Na koniec poproś uczestników i uczestniczki zajęć o zastanowienie się nad możliwymi rozwiązaniami dla każdej kategorii trudności/wyzwania, względnie o wskazanie, gdzie w danej sytuacji problemowej można szukać pomocy. Odpowiedzi podawane przez osoby uczestniczące w zajęciach zapisuj w miejscu widocznym dla wszystkich w podziale na trzy kategorie trudności (warto tu wykorzystać wprowadzone wcześniej rozróżnienie kolorystyczne).

Przykładowe odpowiedzi:

- Trudności między osobami tworzącymi związek: rozmowy z partnerem czy partnerką, zadawanie pytań o niejasne lub problematyczne kwestie i tłumaczenie mu lub jej, co stanowi trudność; nauczenie się języka partnera lub partnerki; nauczenie się więcej o kulturze, religii lub kraju pochodzenia partnera lub partnerki; wymiana doświadczeń i wiedzy z innymi osobami w związkach mieszanych; włączenie się w działalność grup, organizacji lub społeczności osób o podobnym pochodzeniu, religii itp.; podróż do miejsca czy kraju pochodzenia partnera lub partnerki.

Propozycja dyskusji z grupą:

Trudności i wyzwania dla związków mieszanych – cd.

- Trudności wpływające na inne bliskie osoby (np. dzieci lub rodzinę): określenie własnych oczekiwań i potrzeb oraz podzielenie się nimi z partnerem czy partnerką z zaznaczeniem, które z nich są negocjowalne, a które nienegocjowalne; wsparcie i mediacja osoby trzeciej (np. psychologa międzykulturowego); akceptacja pewnego poziomu niepewności i faktu, że radzenie sobie z różnicami będzie stałym elementem relacji.
- Trudności, które mają źródło w czynnikach zewnętrznych: kształtowanie pozytywnych relacji z sąsiadami i bliskim otoczeniem (najlepszym sposobem na zniszczenie uprzedzeń jest kontakt bezpośredni); zgłaszanie przypadków dyskryminacji i nienawistnych zachowań do odpowiednich organów lub władz.

Podsumowanie dyskusji:

Choć każdy związek tworzą osoby o różnych osobowościach, indywidualnych nawykach, odrębnych przekonaniach i wartościach, to w przypadku związków mieszanych szczególnie znaczenie mogą mieć różnice związane z kulturą pochodzenia, religią, narodowością, kolorem skóry czy innymi cechami tożsamości, które nie związanymi stricte z osobowością czy charakterem danej osoby. Związek mieszany stoi zatem przed szczególnymi wyzwaniami lub trudnościami, jakie mogą występować wewnątrz takiego związku, ale także mieć swoje źródła w otoczeniu społecznym. Od osób tworzących takie pary ten stan rzeczy może wymagać więcej pracy zarówno nad samym czy samą sobą, jak i nad relacją. Co więcej, praca ta może odbywać się w warunkach podwyższonej presji lub stresu, jeśli otoczenie związku nie jest mu przychylnie.

Różnice kulturowe

Przez moją pracę staram się im wkładać do środka, do głowy i do serca, że świat jest bardzo różnorodny i że to jest fantastyczne...

Co mówi Kasia

Gdy myślimy o różnicach kulturowych czy religijnych, najczęściej przychodzą nam do głowy:

- sposób ubierania się,
- język, którym się mówi albo akcent,
- sposób odżywiania się albo preferowane pożywienie,
- zachowania, które mogą wydawać się dziwne lub niezrozumiałe.

Trzeba jednak pamiętać, że za każdą z tych zauważalnych i widocznych różnic kryje się drugie dno, odsłaniające niewidzialny wymiar danej różnicy. Ten właśnie wymiar jest najistotniejszy, bowiem dotyka kwestii tożsamości i wartości, którymi każdy człowiek kieruje się w codziennym życiu. Wyznawane wartości wpływają bowiem na jego sposób budowania relacji z innymi oraz na postrzeganie sytuacji życiowych, w których dany człowiek się znajduje i na podstawie których podejmuje decyzje.

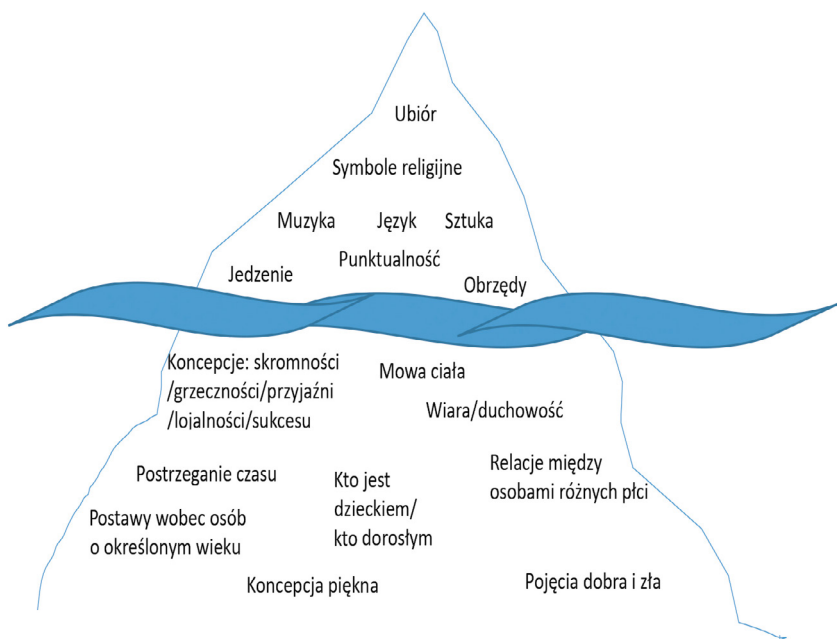
Z każdą z wyżej wymienionych różnic wiąże się głębsze znaczenie. Przykładowo:

- **Ubranie:** Sposób ubierania się to coś więcej niż dobór fasonów i kolorów czy rodzaju odzieży w odniesieniu do np. warunków pogodowych. Strój może wyrażać pozycję społeczną i status materialny, podkreślać wiek, a także przekazywać informację o tym, jak dana osoba odnosi się do swojego otoczenia i czy traktuje dany moment jako poważny i formalny, czy raczej nieformalny.
- **Język:** W każdym języku i w każdej kulturze funkcjonują specyficzne sposoby okazywania szacunku innym osobom oraz potwierdzania swojej pozycji wobec nich. Przykładowo w języku polskim przyjęło się do osób nieznanymi sobie oraz starszych od siebie zwracać się per „pan”, „pani”. W języku angielskim z kolei nie ma rozróżnienia między nieformalnym „ty” i formalnym „pan”, „pani” – w obu przypadkach stosuje się tu zaimek „ty” (*you*). Dla Nigeryjczyka, który najpewniej wychował się

w kręgu języka angielskiego, używanie formalnych sformułowań typu „pan”, „pani” może być trudne do przyswojenia. Polak lub Polka z kolei niestosowanie tych zwrotów może obierać jako obraźliwe. Inne różnice związane z językiem to m.in. ton głosu (intonacja, która osobie z jednej kultury przypomina krzyk, w innej kulturze może być rozumiane jako wyraz zgody) czy wyraz twarzy (uśmiech w trakcie rozmowy w jednej kulturze może być przyjęty jako zgoda, w drugiej zaś może być wyrazem szacunku, ale niekoniecznie zgody lub poparcia).

- **Jedzenie:** W każdej kulturze przyrządza się specyficzne potrawy, do ich przygotowania używa się określonych składników i ich połączeń (np. w Polsce raczej nie pije się herbaty z mlekiem, w judaizmie nie miesza się nabiału z mięsem), a gotowe dania podaje w określonym kontekście (np. to, co w jednej kulturze jest uznawane za potrawę uroczystą, w innej może nie być tak odbierane).
- **Zachowania:** Zachowanie jest sposobem na przekazanie informacji bez słów, zwłaszcza że często mową ciała posługujemy się nawet bardziej niż słowem. Do obszarów, w których jest to szczególnie istotne, należą relacje męsko-damskie. W niektórych kulturach dotykanie kobiety przez mężczyznę jest dozwolone (np. żeby wyrazić zainteresowanie), w innych kulturach dotyk może być jednak odbierany jako zachowanie obraźliwe, przejaw agresji lub wyraz braku szacunku.

Aby zobrazować relacje pomiędzy widocznymi i niewidocznymi różnicami kulturowymi oraz religijnymi, można odwołać się do metafory góry lodowej (patrz: rysunek). Wszystko, co znajduje się nad wodą, jest widoczną różnicą, a to, co kryje się pod wodą, jest różnicą niewidoczną. Jednocześnie trzeba podkreślić, że to, co niewidoczne, jest szczególnie istotne dla zrozumienia kultury lub religii innej od własnej, ponieważ nadaje znaczenie i sens temu, co widoczne.

Trudności i wyzwania w relacjach międzykulturowych pojawiają się wtedy, gdy jako znaczące traktuje się różnice widoczne, a zapomina się, że prawdziwą różnicą nie jest ubranie albo zachowanie jako takie, ale to, jakie znaczenie lub jaki przekaz wiąże się z danym strojem, z określonym gestem itp. (istotne jest więc to, co niewidoczne). Ponadto trzeba pamiętać, że nie ma kultur lepszych i gorszych, bardziej i mniej rozwiniętych, dobrych i złych. Każda kultura stanowi kompleksowy system norm, zwyczajów i wartości, które przygotowują wychowanego w niej człowieka do funkcjonowania w świecie i w relacjach z innymi. Nie można zatem oceniać ani wartościować kultur. Warto je bliżej poznać i starać się lepiej rozumieć, by móc pojąć, jak wpływają na zachowania, mentalność i decyzje osób w nich zakorzenionych.

Propozycja dyskusji z grupą:

Różnice kulturowe i inne w związku Kasi z mężem

Cel dyskusji: Identyfikacja występujących w związku mieszanym różnic kulturowych i innych różnic oraz zrozumienie, które z nich mogą być przejawem „widocznych” różnic, a które są związane z niewidoczną, głębszą odmiennością w sferze wartości, zwyczajów, mentalności, oczekiwań itp., wynikającą z różnego pochodzenia obu osób tworzących taki związek.

Przebieg dyskusji:

1. Zapowiedz, że puścisz film jeszcze raz i poproś, żeby wszystkie osoby uczestniczące w zajęciach wypisały na kartkach występujące w ich rodzinach różnice kulturowe – różnice zwyczajów, norm i zachowań – na które w filmie zwraca uwagę Kasia.
2. Po obejrzeniu filmu poproś osoby uczestniczące w zajęciach, by podzieliły się z grupą swoimi odpowiedziami. Zapisz je w miejscu widocznym dla wszystkich.
3. Po zapisaniu odpowiedzi narysuj w miejscu widocznym dla wszystkich kształt góry lodowej. Przypomnij grupie, że różnice kulturowe można podzielić na widoczne i niewidoczne (zgodnie z opisem powyżej). Poproś osoby uczestniczące w zajęciach, by powiedziały, które z dostrzeżonych przez nie różnic, o których opowiada Kasia, określiłyby jako widoczne, a które jako niewidoczne. Zapisz odpowiedzi w odpowiednim miejscu na rysunku góry lodowej. Przy każdej odpowiedzi poproś o uzasadnienie.

Przykładowe odpowiedzi w podziale na kategorie:

Widoczne aspekty kultury czy pochodzenia

- Kolor skóry (tata „czarny”, mama „biała”)
- Inne podejście do dzieci (np. Kasia denerwuje się i krzyczy, jak zrobią coś złego, a jej partner nie dyskutuje z dziećmi, tylko mówi im, co mają zrobić)
- Rodzaj spożywanej żywności (np. picie mleka kokosowego, jedzenie *pounded yam* (rodzaj ziemniaka) z zupą).
- Sposób spożywania żywności (np. jedzenie rękoma)

Propozycja dyskusji z grupą:

Różnice kulturowe i inne w związku Kasi z mężem – cd.

- Sposób spędzania wolnego czasu (np. śpiewanie polskich piosenek, granie na bębnach)
- Sposób obchodzenia świąt religijnych (np. śpiewanie kołęd, pieczenie pierników)

Niewidoczne aspekty kultury czy pochodzenia

- Oczekiwanie od dzieci bezwzględności posłuszeństwa wobec dorosłych
- Hierarchia w rodzinie i w relacjach między ludźmi
- Partnerskie, niehierarchiczne relacje między małżonkami
- Nakładanie nawet na małe dzieci obowiązków domowych – odpowiednich do wieku
- Obywatelstwo (np. nigeryjskie i polskie)

3. Na koniec zapytaj, czy ktoś w grupie chciałby coś dodać, skomentować albo zadać jakieś pytanie odnoszące się do powstałego schematu góry lodowej.

Podsumowanie dyskusji:

Powiedz, że w relacjach międzykulturowych trudności pojawiają się wtedy, gdy zapomina się, że prawdziwą różnicą między kulturami i religiami nie jest dany element widoczny (np. ubranie albo zachowanie), ale to, jakie znaczenie lub jaki przekaz wiąże się z danym widocznym przejawem różnicy (istotne jest więc to, co pozostaje niewidoczne – powód i cel wyboru danego stroju czy zachowania). Ponadto nie ma kultur lepszych i gorszych, kultur bardziej i mniej zaawansowanych, czy też kultur dobrych i złych. Każda kultura stanowi kompleksowy, całościowy system norm, zwyczajów i wartości, które przygotowują wychowanego w niej człowieka do funkcjonowania w świecie i w relacjach z innymi. Nie można zatem oceniać ani wartościować różnych kultur czy różnych aspektów określonych kultur. Na koniec możesz podać osobom uczestniczącym w zajęciach definicję etnocentryzmu i etnorelatywizmu (patrz niżej).

Czy wiesz...

Definicje: etnocentryzm i etnorelatywizm

Etnocentryzm:

Słonność do postrzegania świata przez pryzmat własnej kultury, czyli własnych norm i wartości. Ocenianie zwyczajów, norm i tradycji obowiązujących w kulturach i religiach innych niż własna jako gorsze, równe lub lepsze niż własna.

Etnorelatywizm:

Założenie, że zwyczaje, normy i tradycje obowiązujące w kulturach i religiach innych niż własna można zrozumieć jedynie w kontekście danej kultury czy religii oraz że nie można oceniać różnych kultur i religii jako lepszych lub gorszych.

Różnice kulturowe można postrzegać w kontekście następujących trzech kluczowych obszarów funkcjonowania człowieka. W każdym obszarze opisane zostały dwie skrajne strony continuum. Trzeba pamiętać, że żadna kultura nie pasuje idealnie do niżej opisanych modeli. Modele te wskazują jednak, jak różne kultury mogą być postrzegane przez osoby pochodzące z innych kultur.

Trzy obszary różnic kulturowych:

- **Różnica w postrzeganiu roli jednostki**

Wyróżnia się model kultury kolektywistycznej i model kultury indywidualistycznej. W pierwszym jednostka jest podporządkowana grupie. Funkcjonuje silna hierarchia, która często opiera się na różnicy wieku (tzn. starsze osoby plasują się w hierarchii wyżej, a młodsze niżej). Nadrzędnym celem jednostki w kulturach kolektywistycznych jest utrzymanie harmonii w grupie i w relacjach interpersonalnych, co oznacza, że jednostka unika konfliktów, poszukuje sposobu na utrzymanie spójności grupy, a wystąpienie konfliktów czy napięć postrzega jako porażkę. W tym kontekście decyzje podejmowane są zbiorowo, a nie indywidualnie przez jednostkę. Porażka, niepowodzenie lub nieszczęście jednostki rzutuje na całą grupę. W związku z tym istotne jest „zachowanie twarzy”, które wiąże się z poczuciem zbiorowej odpowiedzialności, a co za tym idzie – z przekonaniem, że swoim zachowaniem, decyzją lub wypowiedzią reprezentuje się nie tylko siebie, ale całą wspólnotę. Osoby wychowane w kulturze kolektywistycznej chronią oraz bronią innych członków i inne

członkinie swojej grupy przed obrażaniem, złym traktowaniem itp. tak samo, jakby atakowano je same.

W przypadku kultur indywidualistycznych jednostka nie tylko ma przyzwolenie, ale także potrzebę wyróżnienia się na tle grupy, co może przejawiać się wyrażaniem swoich poglądów i opinii w sposób otwarty i względnie nieograniczony. Jednostka postrzegana jest jako oddzielny, niezależny od grupy byt i tak postrzega samą siebie. Zbyt duża zależność od grupy może być postrzegana jako słabość. Jednostka czuje obowiązek i potrzebę samorealizacji, czyli określenia własnej drogi życiowej oraz samodzielnego podążania za autonomicznie podjętymi decyzjami. Relacje z innymi w otoczeniu są płynne i mogą być krótkotrwałe, opierają się bowiem na zasadzie spotkania dwóch niezależnych jednostek, a nie dwóch przedstawicieli większych grup. Autorytet jest względny i zmienny, nie uznaje się mistrzów, których autorytet oparty jest na wieku ani innych wrodzonych cechach. Mistrzem w określonym czasie może być każdy.

Propozycja dyskusji z grupą: Rola dzieci w rodzinie

Cel dyskusji: Przełożenie teorii nt. różnic kulturowych w postrzeganiu jednostki na przykład praktyczny.

Pytania do dyskusji:

1. Jak Kasia opisuje w filmie podejście swojego partnera do dzieci i jego sposób postrzegania roli dzieci w rodzinie?

Przykładowe odpowiedzi:

- John oczekuje od dzieci bezwzględnego posłuszeństwa wobec dorosłych;
  - Nie dyskutuje z dziećmi, tylko mówi im, co mają zrobić;
  - Istotne jest dla niego przestrzeganie hierarchii w rodzinie i w relacjach międzyludzkich;
  - Uważa, że dzieci od małego powinny mieć przydzielone odpowiednie do wieku obowiązki domowe i oczekuje wywiązywania się z nich.
2. Jak można opisać kulturę pochodzenia Johna na podstawie tego opisu – jako kolektywistyczną czy indywidualistyczną? Dlaczego?

Propozycja dyskusji z grupą:

Rola dzieci w rodzinie – cd.

Podsumowanie dyskusji:

Uczestnicy i uczestniczki zajęć mogą na powyższe pytania udzielić odmiennych odpowiedzi, jednak istotne jest, by na końcu dyskusji podkreślić, że żadna kultura nie jest ani kolektywistyczna, ani indywidualistyczna. To, jak się ją postrzega i odbiera, zależy od punktu widzenia. Dana kultura może być bardziej lub mniej kolektywistyczna niż inna – są to określenia, które nabierają znaczenia dopiero w ramach porównania. Oznacza to, że – przykładowo – Nigeryjczyk może postrzegać kulturę polską jako indywidualistyczną, a Amerykanin może odbierać ją jako kolektywistyczną.

• Relacje między kobietami a mężczyznami

Wyróżnia się takie kultury, w których kobiecość i męskość zdefiniowane są poprzez zestaw określonych cech i zachowań, trudnych lub wręcz niemożliwych do zmiany. Role społeczne są tam ściśle określone, a przy tym różne dla kobiet i dla mężczyzn. Kontakty między kobietami a mężczyznami są ściśle regulowane i warunkowane przyjętymi normami i zasadami, mówiącymi, co jest dobrym lub godnym zachowaniem dla każdej płci. Osoby zachowujące się „nie-kobieco” lub „nie-męsko” tracą twarz, tzn. narażają się na sankcje, utratę honoru, agresję czy kpiny. Separacja płci zaczyna się we wczesnym dzieciństwie i trwa nieraz aż do wieku starszego.

Skrajnie inny model kultury to taki, według którego pewne cechy i zachowania traktowane są jako raczej męskie lub raczej kobiece, ale dana osoba może funkcjonować inaczej i łączyć zachowania postrzegane jako raczej męskie z zachowaniami postrzeganymi jako raczej kobiece, nie tracąc przy tym przynależności do płci biologicznej i będąc wciąż postrzegana odpowiednio jako kobieta lub jako mężczyzna. O roli społecznej danej osoby decyduje przede wszystkim osobowość i zakres umiejętności, a nie płeć biologiczna (np. zarówno mężczyźni, jak i kobiety mogą przejąć rolę wiodącą w procesie wychowywania dzieci; sekretarką/sekretarzem może być osoba, która spełnia kwalifikacje do tego zawodu, a nie tylko kobieta lub tylko mężczyzna). Chłopcy i dziewczynki są wychowywani i wychowywane w sposób podobny. Większość dzieci wychowuje się razem, a nie w grupach wyodrębnionych ze względu na płeć.

Propozycja dyskusji z grupą:

Analiza przypadku w celu scharakteryzowania konkretnej kultury

Cel dyskusji: Przełożenie teorii nt. różnic kulturowych w stylu komunikacji na przykład praktyczny.

Przebieg dyskusji:

1. Powiedz osobom uczestniczącym w zajęciach, że za chwilę podzielą się na dwie mniejsze grupy, a każda z nich otrzyma przypadek do przeanalizowania (można też podzielić uczestników i uczestniczki na dwójki). Poproś, by po przeczytaniu swojego przypadku każda grupa czy dwójka postarała się ustalić, o jakiej kulturze mowa:

- Przypadek osoby A:

Osoba A przyjechała do kraju B dwa miesiące temu. Widzi, że wiele kobiet w kraju B pracuje zawodowo. Kobiety w kraju B poruszają się po mieście samodzielnie i samodzielnie podejmują decyzje o tym, kiedy, z kim i o jakiej porze wyjdą z domu. Większość kobiet nosi spodnie. Nie widać, by kobiety stanowiły mniejszość wśród osób pracujących. Kobiety spotykają się w grupach z mężczyznami i innymi kobietami, nietrudno też zauważyć kobietę, która samodzielnie spotyka się z mężczyzną. Normy dotyczące zachowania i sposobu funkcjonowania kobiet w kraju B wydają się osobie A zbyt swobodne.

- Przypadek osoby C:

Osoba C przyjechała do kraju D dwa miesiące temu. Widzi, że mężczyznom w tym kraju zdarza się na powitanie całować kobiety w rękę. Ponadto mężczyźni często wykonują za kobiety podstawowe czynności (np. noszą ich rzeczy, otwierają im drzwi, nalewają im wodę przy posiłkach, pomagają im usiąść na krzesła przy stole). Osoba C dowiedziała się także, że kobiety w kraju D zarabiają średnio 20% mniej niż mężczyźni, wykonując pracę na takich samych stanowiskach, wymagającą takich samych kwalifikacji i doświadczenia. Z obserwacji osoba C wnioskuje także, że zawody

Propozycja dyskusji z grupą:

Analiza przypadku w celu scharakteryzowania konkretnej kultury – cd.

i role społeczne wydają się silnie podzielone według płci: kobiety pracują w zawodach i na stanowiskach, które skupiają się na dzieciach, na opiece nad innymi osobami, na służeniu innym (np. kelnerki, sekretarki). Większość kobiet w kraju D dba o swój wygląd, by był wyraźnie „kobięcy”. Normy dotyczące zachowania i sposobu funkcjonowania kobiet i mężczyzn w kraju D wydają się osobie C niesprawiedliwe i ograniczające.

2. Powiedz, że zespoły mają ok. 5 minut, aby określić, jaki kraj opisywała osoba A i C. Po upływie tego czasu poproś, by każdy zespół podzielił się tym, co ustalił. Zachęć pozostałe osoby w grupie, by zadawały pytania lub komentowały rezultaty.
3. Po chwili zgadywania i dyskusji w grupie powiedz, że obie osoby opisywały Polskę. Następnie zapytaj, dlaczego te opisy tak wyraźnie różnią się od siebie. Pozwól na dyskusje między uczestnikami i uczestniczkami zajęć. Na zakończenie dyskusji możesz poprosić osoby z grupy o podzielenie się osobistą opinią dotyczącą tego, jak one postrzegają Polskę w kontekście norm płciowych.

Podsumowanie dyskusji:

Podziękuj osobom uczestniczącym w zajęciach za ich pracę i pomysły. W podsumowaniu zwróć uwagę, że żadna kultura nie jest idealnie spójna wewnątrz. Jak w Polsce ścierają się różne opinie dotyczące tego, jakie normy powinny dotyczyć kobiet i mężczyzn, tak i w innych kulturach zdania są zróżnicowane i trwają dyskusje na ten temat, nieraz przeradzające się w ruchy społeczne i polityczne (zarówno konserwatywne, jak i liberalne). Podkreślenie tego faktu jest ważne, gdyż służy ograniczaniu ryzyka wartościowania kultur (zazwyczaj tych, w których normy płciowe są bardziej restrykcyjne, ale także tych, w których normy płciowe są względnie liberalne, co może u części społeczeństwa budzić sprzeciw).

• Różnice w stylu komunikacji

Wyróżnia się model kultury tzw. „wysokiego kontekstu”, inaczej: komunikacji pośredniej, w której komunikacja werbalna odbywa się nie wprost i często zawiera metafory i/lub nie zawiera pełnych informacji. Do zrozumienia znaczenia komunikatu niezbędne jest poznanie kontekstu danej wypowiedzi. Skuteczna wymiana informacji wymaga większego zasobu wiedzy, niż ten zawarty bezpośrednio w komunikacie. W kulturach wysokiego kontekstu ceni się powściągliwość i skromność w wypowiedzi. W tym modelu wypowiadanie wprost tego, co się ma na myśli, może być postrzegane jako niegrzeczne lub wręcz wulgarne. Przykładowo stwierdzenie „postaram się to dla ciebie zrobić” w odpowiedzi na jakąś prośbę może tu służyć za subtelną formę odmowy. Osobie, która wychowała się w kulturze wysokiego kontekstu, komunikat „nie zrobię tego” mógłby się wydać nieuprzejmy, jako że nie powinno się wprost i bezpośrednio odmawiać.

Na przeciwległym biegunie plasuje się model kultury tzw. „niskiego kontekstu” lub komunikacji bezpośredniej, w której większość informacji jest przekazywana werbalnie. Cenione są tu komunikaty bezpośrednie i wprost. Z kolei nieprzekazywanie informacji wprost lub przekazanie niepełnej informacji może być postrzegane jako próba manipulacji. W kulturach zbliżonych do takiego modelu, do zrozumienia przekazu niemal niepotrzebna jest informacja na temat kontekstu, w jakim został przekazany komunikat.

Propozycja dyskusji z grupą:

Polska jako kraj obcy i kultura polska jako obca

Cel dyskusji: Rozwinięcie umiejętności przyjmowania postawy etnorelatywistycznej (w opozycji do postawy etnocentrycznej). Ćwiczenie umiejętności spojrzenia na kulturę polską z perspektywy osoby wywodzącej się z innej kultury.

Przebieg dyskusji:

1. Podziel osoby uczestniczące w zajęciach na pary. Zapowiedz, że każda z nich otrzyma pytanie, które mogłaby zadać osoba spoza Polski i/lub spoza kręgu kultury polskiej. Pytania te będą dotyczyć jakiegoś aspektu kultury polskiej, zwyczajów obecnych w kulturze polskiej lub realiów życia w Polsce. Poproś, by każda para zastanowiła się, jak odpowiedzieć na wylosowane pytanie.

Propozycja dyskusji z grupą:

Polska jako kraj obcy i kultura polska jako obca – cd.

Przed zajęciami wypisz na oddzielnych kartkach następujące pytania (możesz wykorzystać tyle, ile będzie potrzeba dla danej grupy)³⁵:

- Dlaczego w niedziele jada się rodzinne obiady?
- Dlaczego osoby w związku małżeńskim noszą obrączki?
- Kiedy w Polsce jest pora deszczowa?
- Dlaczego w Polsce jada się zimne śniadania?
- Czemu ludzie w autobusach w Polsce się do siebie nie uśmiechają?
- Dlaczego zupa chłodnik ma taką nazwę?
- Dlaczego dorośli Polacy nie wstydzą się chodzić w krótkich spodenkach?
- Dlaczego dorosłe Polki nie wstydzą się palić papierosy?
- Dlaczego młode pary w Polsce całują się w miejscach publicznych?
- Dlaczego lilii nie kupuje się w prezencie, a tylko przy okazji pogrzebu?

2. Powiedz osobom uczestniczącym zajęciach, że na wypracowanie odpowiedzi pary mają ok. 5 minut. Po upływie tego czasu poproś, by wszystkie pary kolejno odczytały otrzymane pytanie i zaprezentowały wypracowaną odpowiedź. Zaproś pozostałe osoby w grupie do skomentowania, uzupełnienia informacji, zadania dodatkowych pytań.

3. Na zakończenie zapytaj grupę:

- Czy kiedyś proszono was o wytłumaczenie jakiegoś aspektu kultury polskiej? Jakiego? Czy łatwo było go wytłumaczyć? Dlaczego tak albo dlaczego nie?
- Czy sami zastanawialiście się kiedyś, dlaczego w kulturze polskiej istnieje jakaś norma, zwyczaj, obyczaj? Jaki? Dlaczego to was zastanowiło i czy znaleźliście jakąś odpowiedź?

Pozwól na chwilę rozmowy przed przejściem do podsumowania dyskusji.

Propozycja dyskusji z grupą:

Polska jako kraj obcy i kultura polska jako obca – cd.

Podsumowanie dyskusji:

Powiedz grupie, że im bardziej angażujemy się w refleksję nad własną kulturą, tym łatwiej nam nie tylko objaśnić ją osobom spoza danego kręgu kulturowego, lecz także uszanować i przyjąć różnice kulturowe, których można doświadczać w kontekście relacji międzykulturowych. Dzieje się tak, ponieważ proces refleksji nad własną kulturą często prowadzi do wniosku, że uzasadnienie, dlaczego w danej kulturze funkcjonuje dana norma, dany zwyczaj lub obowiązuje dana wartość, bez odwołania się do innych aspektów tej kultury jest bardzo trudne – co oznacza, że kultury stanowią wewnątrznie spójne systemy. Wybrane aspekty danej kultury można zrozumieć przede wszystkim poprzez odniesienia do innych aspektów tej samej kultury, a nie odniesienia do faktów naukowych, standardów czy innych czynników lub punktów odniesienia zewnętrznych wobec danej kultury. Tak też opisują je antropolodzy i antropolożki. Jednocześnie trzeba pamiętać, że kultury nie są systemami statycznymi i niezmiennymi; każda kultura ewoluuje. Dzieje się tak, ponieważ postawy ludzi należących do kręgu danej kultury z różnych powodów się zmieniają, bo np. czynniki zewnętrzne (jak choćby technologia) inspirują lub prowokują zmiany, albo też dana kultura wchodzi w kontakt z inną, co skutkuje adaptacją zapożyczonych elementów tej nowej kultury lub zastąpieniem starych norm czy wartości nowymi. Najlepszym przykładem tego procesu są zmiany w języku (np. w języku polskim z biegiem czasu zaczyna funkcjonować coraz więcej zapożyczeń z języka angielskiego).

Podsumowanie tematu III. Związki osób pochodzących z różnych kultur:

- Związki mieszane to związki tworzone przez osoby, które różnią się nie tylko osobowością i charakterem, ale także innymi cechami lub elementami tożsamości, jak np. pochodzenie kulturowe, narodowe lub etniczne, wyznawana religia, kolor skóry czy znajomość języka lub języków.

- Osoby w związkach mieszanych mogą doświadczać szczególnych trudności lub wyzwań nie tylko ze względu na indywidualne różnice np. charakteru i osobowości, ale także ze względu na sposób postrzegania związków mieszanych przez otoczenie, w którym te osoby funkcjonują. Presja lub niechęć wobec związku mieszanego istniejąca w otoczeniu może przysparzać trudności lub wyzwań, nawet jeśli osoby tworzące taki związek nie postrzegają go jako związku mieszanego.
- Zrozumienie tego, jak głęboko sięgają różnice kulturowe i religijne – świadomość, że dotyczą podstawowych wartości, norm, zwyczajów i oczekiwań, jakie każda osoba może mieć wobec życia, wobec innych w swoim otoczeniu oraz wobec swojej rodziny – jest pierwszym krokiem do ukształtowania w sobie umiejętności komunikacji międzykulturowej.
- Im lepiej człowiek potrafi opisać i objaśnić własną kulturę, religię oraz inne aspekty swojego pochodzenia, tym lepiej będzie przygotowany do radzenia sobie z różnymi sytuacjami w relacjach międzykulturowych.

Temat IV. Wychowywanie dzieci w związkach mieszanych

Cel dyskusji: Proponowane tematy dyskusji i informacje zawarte w poniższej części materiałów mają przybliżyć uczestnikom i uczestniczkom zajęć specyfikę procesu wzrastania dzieci w kontekście różnic kulturowych w rodzinie. Zebrane tutaj wiadomości oraz opisane propozycje ćwiczeń i dyskusji mają także pomóc zrozumieć, jak różnice kulturowe i religijne w rodzinie mogą wpłynąć na wzajemne relacje.

Proponowane pytania rozpoczynające dyskusję nad tematem:

1. W jakim stopniu waszym zdaniem kształtowanie tożsamości w kontekście różnic kulturowych może być efektem świadomej decyzji dziecka/młodej osoby?
2. Czy jest coś takiego jak „tożsamość afrykańska”, „tożsamość europejska”, „polska”, „nigeryjska”? Czy można identyfikować się z kilkoma z nich jednocześnie? Dlaczego tak albo dlaczego nie?
3. W jakim sensie kształtowanie tożsamości w kontekście różnic kulturowych może być zaletą, doświadczeniem wzbogacającym? W jakim sensie może to być z kolei trudne?

Myślę, że jeżeli będą wiedzieć o sobie jako Polakach, jako Afrykańczykach, jako Nigeryjczykach, to zbudują z tego coś jednolitego i stabilnego, albo coś wybiorą...

Co mówi Kasia

Dwukulturowość?

Określenie **skrypty kulturowe** odnosi się do wzorców zachowań, zwyczajów i norm uznawanych za stosowne w określonej kulturze i spo-

łeczności³⁶. Istotne jest, że człowiek uczy się skryptów kulturowych – nie posiada ich od urodzenia. To, na ile dana osoba stanie się dwukulturowa – tzn. opanuje skrypty kulturowe zarówno kraju pochodzenia, jak i kraju, do którego wyemigrowała – zależy w znacznej mierze od wieku, w jakim poznała drugą kulturę: im jest młodsza, tym łatwiej nauczy się nowych skryptów kulturowych, a co za tym idzie – wytworzy nową (lub drugą) tożsamość kulturową. Inny ważny czynnik wpływający na możliwość płynnego funkcjonowania w więcej niż jednej kulturze to łatwość dostępu do wzorców danej kultury – tzn. możliwość codziennego obcowania z nią.

W filmie Kasia mówi, że wiedza o własnym pochodzeniu daje ogromną siłę. Jednocześnie bohaterka jest świadoma, że jej dzieci wychowują się w Polsce i przez to mają łatwiejszy dostęp do kultury polskiej oraz panujących w niej norm, zwyczajów i wartości. Wychowują się daleko od rodziny oraz kraju i kultury pochodzenia swojego ojca. Kasia zastanawia się nad tym, jakie może stworzyć dzieciom warunki do ukształtowania tożsamości uwzględniającej różne wzorce i pomóc im w tym. Kasia podkreśla jednak, że to, jak jej dzieci określą swoją tożsamość, ostatecznie będzie zależało od nich samych. Jej rolą jest umożliwianie im dostępu do różnych wzorców, informacji i przykładów, tak by ich decyzje były jak najbardziej świadome.

Propozycja dyskusji z grupą:

Wychowywanie dzieci w kontekście różnic kulturowych

Cel dyskusji: Zastanowienie się nad procesem dorastania dzieci w kontekście różnic kulturowych w rodzinie oraz wyzwań i korzyści (dla samych dzieci), jakie mogą z niego wynikać.

Przebieg dyskusji:

1. Przypomnij osobom uczestniczącym w zajęciach, że w filmie Kasia wyraża wolę, by jej dzieci znały różne aspekty kultury obojga rodziców i na tej podstawie ukształtowały własną tożsamość. Bohaterka podaje przykłady różnych zwyczajów i norm kulturowych, które stara się przekazać dzieciom. Jest to m.in. śpiewanie polskich piosenek i kołęd, pieczenie pierników, gra na bębnach, picie mleka kokosowego i spożywanie *pounded yam* (rodzaj ziemniaka) z zupą, a także jedzenie rękami.

Propozycja dyskusji z grupą:

Wychowywanie dzieci w kontekście różnic kulturowych – cd.

2. Poproś osoby uczestniczące w spotkaniu, by dobrały się w pary, a następnie wspólnie zastanowiły nad korzyściami płynącymi z wychowywania się dzieci Kasi w rodzinie mieszanej i możliwości czerpania z różnych kultur, a także nad trudnościami i wyzwaniem, które mogą wynikać z wychowywania się dzieci w takim kontekście. Powiedz, że na pracę w parach jest ok. 5 minut.
3. Po upływie tego czasu poproś, by każda para zaprezentowała całej grupie wypracowane odpowiedzi. Zapisuj je w miejscu widocznym dla wszystkich w podziale na te dwie kategorie: korzyści i trudności.

Przykładowe odpowiedzi:

Korzyści:

- Dostępny dzieciom szeroki wachlarz norm, zwyczajów i tradycji, dzięki któremu będą się mogły czuć swobodnie w zróżnicowanych kontekstach społecznych.
- Łatwość nawiązania kontaktu z osobami o różnym pochodzeniu.
- Uczenie się od dziecka co najmniej dwóch języków (angielskiego i polskiego).
- Ćwiczenie od małego otwartości na różnice kulturowe i na różnorodność społeczną.

Trudności:

- Ryzyko, że dziecko nie nauczy się w pełni norm żadnej kultury, a w rezultacie nie będzie w pełni przynależać do żadnej z kultur.
- Trudności rodziców związane z objaśnianiem i uczeniem się własnych kultur (patrz część tematyczna III niniejszych materiałów, dotycząca trudności z objaśnianiem własnej kultury).
- Problematiczna kwestia zapewnienia dzieciom dostępu do kultury ojca, skoro wychowują się daleko od Nigerii, w Polsce, w której mało jest Nigeryjczyków.
- Koszty związane z utrzymaniem relacji i bliskiego kontaktu z kulturą Nigerii i rodziną zamieszkałą w tym kraju (np. wyjazd do Nigerii, by dzieci poznały rodzinę i mogły doświadczyć życia codziennego w tym państwie).

Propozycja dyskusji z grupą:

Wychowywanie dzieci w kontekście różnic kulturowych – cd.

- Dokonany przez dziecko wybór określonej kultury lub jednego z jej aspektów może się okazać różny od tego, z którym utożsamiają się rodzice (np. gdyby dzieci Kasi zdecydowały, że czują się przede wszystkim Nigeryjczykami i wyjechały do Nigerii)
4. Na koniec zapytaj osoby uczestniczące w zajęciach, czy ich zdaniem możliwe jest osiągnięcie podobnego poziomu swobody i płynności w poruszaniu się w dwóch lub więcej kulturach, tzw. dwukulturowości? Dlaczego tak albo nie? Od czego zależy możliwość uzyskania dwukulturowości? Pozwól na dyskusje między osobami w grupie, również jeśli pojawią się różnice zdań, komentarze czy dylematy. Na ile to możliwe, kieruj uwagę grupy na zalety i korzyści zebrane w pierwszej części dyskusji.

Podsumowanie dyskusji:

Na zakończenie dyskusji przypomnij osobom uczestniczącym w zajęciach padające w filmie stwierdzenie Kasi, że dzieci muszą wiedzieć o swoim pochodzeniu jak najwięcej, żeby mogły dokonać wyboru. Ostatecznie przecież Józek i Naomi swoją tożsamość będą musieli zbudować, jak mówi Kasia, „już sami, w swoim procesie dorastania”. Podkreśl, że proces wybierania i dorastania w kontekście różnic kulturowych wiąże się z szeregiem dylematów i trudności. Rodzące się pytanie nie zawsze znajdują jednoznaczne odpowiedzi, nie będzie też łatwych rozwiązań dla napotykaných problemów. Jednocześnie dzieci wychowujące się w kontekście różnic kulturowych mogą czerpać z tego stanu rzeczy wiele korzyści – zarówno w okresie dojrzewania, jak i później, jako osoby dorosłe. Warto mieć na uwadze specyficzną sytuację dojrzewania takich dzieci i zrozumieć, że dorastają one w kontekście potencjalnie innych i/lub dodatkowych dylematów i presji niż ich rówieśnicy i rówieśniczki pochodzące z rodzin niemieszanych.

Wychowywanie dzieci i różnice kulturowe

Mamy trochę inne podejście z mężem...

Co mówi Kasia

Specyficzna sytuacja dzieci i młodzieży wychowywanych w kontekście różnic kulturowych opisana została przez badaczy i badaczki w Polsce³⁷ i za granicą³⁸. Dla dzieci i młodzieży wychowywanych w rodzinach mieszanych ważne jest przebywanie z krewnymi i innymi osobami należącymi do kultury, z której się wywodzą, dzięki temu bowiem mogą poznawać wartości, tradycje i praktyki kulturowe oraz religijne określonej społeczności. Kontakty te stanowią dla nich bazę do budowy poczucia przynależności. To ważne, gdyż brak poczucia, że ma się wspólne z bliskimi skrypty kulturowe oraz wspólnotę przeżyć, zabiera podstawę komunikacji w rodzinie – uniemożliwia odwoływanie się do wspólnych doświadczeń oraz stosowanie tzw. wspólnego języka, często specyficznego dla danej rodziny, bo zbudowanego na tym, co znane, wspólnie przeżyte, a co za tym idzie – zapisane w historii rodziny.

Istotny jest także stosunek rodziców czy opiekunów prawnych do tzw. „dwukulturowości”. Czy wspierają proces kształtowania różnych tożsamości kulturowych reprezentowanych w rodzinie? Czy pielęgnują wartości, zwyczaje i normy właściwie dla tych kultur? Czy raczej ignorują którąś z kultur albo wręcz negują wartości jednej z nich? Jeśli rodzice mają otwarte nastawienie do różnych kultur, chętnie o nich opowiadają i poznają bliżej te, które mogą być im bardziej odległe (np. kultura nigeryjska dla Kasi, a kultura polska dla Johna), akceptują nowe, nieznane dotąd rytuały czy zachowania i przyjmują je jako coś wartego poznania, a nie deprecjonują ich – wtedy dziecku łatwiej jest uczyć się różnych norm, zwyczajów i wartości kulturowych oraz przyjmować je jako część własnej tożsamości.

Gdy rodzice czy opiekunowie nie znają dobrze kultury drugiej osoby w związku, mogą czuć lęk przed nieznanym albo być niechętni do głębszego poznawania drugiej kultury, nawet jeśli jest ona bliska partnerowi czy partnerce. W takiej sytuacji mogą negatywnie oceniać tę kulturę, dzielić rzeczywistość na „my” i „oni”, oceniać to, co znane, jako dobre, a to, co nieznanne, wymagające wysiłku poznania i zmiany utartych sposobów zachowania

– jako złe. Wychowywanie dzieci w podziale na „my” i „oni” może postawić je w trudnej sytuacji, bo wyrażając brak akceptacji dla danej kultury, rodzic czy opiekun prawny daje wzorzec przeciwny wzorcowi otwartości na to, co inne i nowe. Trzeba też zauważyć, że w takiej sytuacji rodzic lub opiekun, który nie akceptuje kultury lub jakiegoś elementu kultury swojego partnera czy partnerki, daje własnym dzieciom – łączącym w sobie światy obojga rodziców – sygnał, że w jakimś sensie nie akceptuje także ich. Zatem dzieci, które dojrzewają w otoczeniu konkurujących wzorców kulturowych, muszą nauczyć się poruszania się wśród tych różnic, wśród odmiennych autorytetów oraz czasem sprzecznych oczekiwań. Ten dysonans stawia dziecko w sytuacji dylematu i konfliktu wewnętrznego. Z kolei pokazywanie wartości obydwu kultur daje dziecku możliwość wyboru, a co za tym idzie – skutkuje większą elastycznością w życiu dorosłym i większym zakresem akceptacji dla inności. Ułatwia to dzieciom określenie własnej pozycji wobec tych różnic, zamiast ich odrzucania lub ignorowania. Dzięki temu dziecko może wcześniej nauczyć się reagować zgodnie z różnymi skryptami kulturowymi, a zatem ćwiczy umiejętności interpersonalne i komunikację międzykulturową.

Osoby wychowujące dzieci w związkach mieszanych mogą (świadomie lub nieświadomie) przyjąć jedno z dwóch podejść do procesu wychowywania dzieci w kontekście różnic kulturowych:

1. mogą wspierać dzieci w rozwoju „dwukulturowości”, co wiąże się przede wszystkim z podkreśleniem zalet i atutów wartości, norm i obyczajów funkcjonujących w kulturach, religiach czy krajach pochodzenia obu osób tworzących związek,
2. mogą uznać za najważniejsze i priorytetowe utrzymanie wartości, norm i obyczajów właściwych dla kultury, religii czy kraju pochodzenia jednego z rodziców, co często wiąże się z ignorowaniem lub negowaniem wartości i norm właściwych dla kultury, religii czy kraju, z którego wywodzi się druga osoba w związku.

Ponadto niezależnie od postawy, jaką przyjmą rodzice lub opiekunowie, dziecko może mieć własne preferencje czy odrębne stanowisko w kwestii podejścia, które uzna za najlepsze dla siebie. Jeśli przyjmie podobne podejście co rodzice czy opiekunowie, jest duża szansa, że będzie się czuło wzmocnione i bardziej pewne siebie. Jeśli jednak przyjmie podejście inne niż najbliżsi dorośli, to zamiast wsparcia – może znaleźć w rodzinie napięcie, niezgodę i izolację.

Co ważne, podejście dziecka może się zmieniać w procesie dorastania. Zmiany siły utożsamiania się z różnymi elementami kultury, religii czy kraju

pochodzenia jednego lub obojga rodziców czy opiekunów są naturalnym procesem poznawania ich bliżej, wypróbowania tego, jakie elementy tożsamości lub jakie połączenia różnych elementów poszczególnych kultur czy religii sprzyjają dziecku w jego relacjach z innymi i otaczającym światem. Negowanie przez dziecko jakichś elementów kultury czy religii może być niepokojące, jednak jego stosunek do tych kwestii może się zmienić w późniejszym okresie dojrzewania.

Propozycja dyskusji z grupą:

Różne podejścia rodziny do wychowywania dzieci w kontekście różnic kulturowych

Cel dyskusji: Refleksja nad powodami, dla których rodziny mogą przyjąć zróżnicowane podejścia do wychowywania dzieci w kontekście różnic kulturowych. Zwiększenie stopnia zrozumienia dla motywacji do przyjęcia różnych podejść i priorytetów wobec różnic kulturowych.

Przebieg dyskusji:

1. Przed rozpoczęciem dyskusji wypisz w widocznym miejscu w sali (np. na tablicy) dwa możliwe podejścia do wychowywania dzieci w kontekście różnic kulturowych: (a) Uznawanie wartości, norm i zwyczajów obowiązujących w kulturze, religii czy kraju jednego z rodziców, oraz (b) Dążenie do tzw. „dwukulturowości”.
2. Podziel osoby z grupy na pary. Poproś, aby każda para zapisała co najmniej 3 powody, dla których można uznać, że warto wybrać określone podejście (przykłady możliwych odpowiedzi poniżej). Po ok. 8 minutach pracy w parach zaprosz wszystkich do dyskusji w grupie. Poproś, aby każda para streściła swoją rozmowę i wnioski z dyskusji. W miejscu widocznym dla wszystkich zapisz odpowiedzi dotyczące każdego podejścia. Przykładowe odpowiedzi znajdują się w tabeli poniżej.
3. Następnie poproś grupę, żeby zastanowiła się, jakie mogą być (pozytywne i negatywne) reakcje młodej osoby w sytuacji, gdy jej rodzina przyjmuje każde z podejść. Aby zainspirować dyskusję, możesz zadać następujące pytania:

Propozycja dyskusji z grupą:

Różne podejścia rodziny do wychowywania dzieci w kontekście różnic kulturowych – cd.

- W jaki sposób przyjęcie danego podejścia przez rodziców lub opiekunów może wpłynąć na stosunek dziecka do każdego z nich?
- W jaki sposób przyjęcie danego podejścia przez rodziców lub opiekunów może wpłynąć na stosunek młodzieży do osób dorosłych spoza rodziny (np. nauczycielek w szkole)?
- W jaki sposób przyjęcie danego podejścia przez rodziców lub opiekunów może wpłynąć na relacje dzieci z bliskimi osobami w rodzinie (np. babcią i dziadkiem, dawnymi znajomymi i przyjaciółmi)?
- W jaki sposób przyjęcie danego podejścia może wpłynąć na relacje z rówieśnikami i rówieśnicami dzieci?

Podsumowanie dyskusji:

Podkreśl, że trzeba pamiętać, że oba podejścia do wychowywania dzieci w kontekście różnic kulturowych mają swoje zalety, ale i wiążą się z ryzykiem. Osoby w związkach mieszanych nie są ekspertami czy ekspertkami od tego, jak wychować dzieci w sytuacji różnic kulturowych. To zwyczajni ludzie, starający się znaleźć jak najlepsze rozwiązania dla problemów, przed którymi stają. Rodzice w takich związkach mogą ponadto zmagać się z własnymi trudnościami wynikającymi z różnic kulturowych i innych różnic między nimi (patrz część III materiałów). Znaczenie ma także osobowość i indywidualne podejście dziecka – trudno przewidzieć, jaka będzie jego reakcja na dokonany przez rodzinę wybór określonego podejścia, a i jego poczucie przynależności do określonej kultury czy religii może z biegiem czasu ewoluować. Celem tej dyskusji nie jest ocenienie, które podejście jest lepsze lub optymalne, lecz zrozumienie, z czego mogą wynikać opinie i decyzje rodziców czy opiekunów, bowiem wszelkie przejawy oceny lub krytyki wobec rodziny mogą stawiać dzieci w trudnej, konfliktowej sytuacji wobec bliskich. Jako osoby zewnętrzne wobec rodziny możemy mieć własne opinie o tym, które podejście jest lepsze lub właściwsze, ale nie możemy oceniać wyborów i decyzji rodziny lub dzieci.

Propozycja dyskusji z grupą:

Różne podejścia rodziny do wychowywania dzieci w kontekście różnic kulturowych – cd.

Przykładowe odpowiedzi uczestników i uczestniczek ćwiczenia – motywacje do wyboru każdego z dwóch podejść do wychowywania dzieci w kontekście związku mieszanego i różnic kulturowych:

A. Uznawanie za lepsze/ważniejsze wartości, norm i zwyczajów obowiązujących w kulturze, religii czy kraju jednego z rodziców	B. Dążenie do tzw. „dwukulturowości”
<ol style="list-style-type: none"> 1. „Nie chcemy robić dzieciom mętlika w głowie, niech mają jasność, kim są i skąd pochodzą, uczy my ich o jednej kulturze i/lub religii, jej tradycjach, obyczajach, normach i wartościach. Jeśli będą chciały eksperymentować, zrobią to we własnym zakresie.” 2. „Świat poza rodziną jest na tyle dominujący, że skupienie uwagi na tej kulturze i religii, która w tym świecie obowiązuje, jest najbardziej rozsądne i najlepiej przygotowuje nasze dzieci do funkcjonowania w tym świecie.” 3. „Między kulturą mojego męża i moją różnice są zbyt duże, nie rozumiemy się zbyt dobrze. Jest nam trudno odnaleźć się w różnicach. Zamiast przyznać się do lęku, niepewności, czy obaw, staramy się być silni, niezawodni i konsekwentni, aby budować nasz autorytet jako rodziców.”	<ol style="list-style-type: none"> 1. „Wierzmy, że żadne różnice kulturowe czy religijne nie są tak duże, aby nie można było ich pokonać. Poznawanie tych różnic jest ciekawe i budujące. Trzeba nauczyć dzieci, że można czerpać z różnych kultur i krajów. To jest wzór postaw, jakie dzieci powinny mieć, aby łatwiej im było odnaleźć się w różnorodnym świecie, gdzie zawsze będą poznawały coś dla nich nowego.” 2. „Chcemy, żeby nasze dzieci były ponad granicami i mogły się odnaleźć w każdym środowisku.” 3. „Wspólnota przeżyć i tradycji kulturowych jest podstawą komunikacji w rodzinie, powoduje możliwość odwołania się do tzw. wspólnego języka, specyficznego dla rodziny, bo zbudowanego na tym, co znane, wspólnie przeżyte, zapisane w historii rodziny – musimy wszyscy więc znać wszystkie aspekty kulturowe, które składają się na naszą rodzinę.”

Propozycja dyskusji z grupą:

Różne podejścia rodziny do wychowywania dzieci w kontekście różnic kulturowych – cd.

A. Uznawanie za lepsze/ ważniejsze wartości, norm i zwyczajów obowiązujących w kulturze, religii czy kraju jednego z rodziców	B. Dążenie do tzw. „dwukulturowości”
4. „Mój mąż/ moja żona wyjechał/ wyjechała stamtąd, bo tam było źle. Nie będziemy teraz wracać do tego, co było ani udawać szacunku do czegoś złego.” 5. „Nie jest możliwe, aby być równie biegłym/biegłą w różnych kulturach i religiach. Nasze dzieci muszą wiedzieć, kim są. Dążenie do dwukulturowości spowoduje, że nie będą nikim konkretnym, będą wiecznie czymś pomiędzy.”	4. „Trzeba pokazać, że otwartość na różnice kulturowe oznacza też przyznanie się do nierozumienia jakiegoś aspektu kultury czy religii nawet w naszej rodzinie. Jest przecież wyrazem szacunku wobec kultury i religii innej od tej, którą najlepiej znamy. Nie możemy wszystkiego wiedzieć, lepiej jest przyznać się do niewiedzy i nie bać się zadawać pytań.”

„Dzieci trzeciej kultury”³⁹

W ostatnich latach badacze i badaczki nadali nazwę nowemu zjawisku społecznemu, jakim są „dzieci trzeciej kultury” (ang. *third culture kids*, TCK)⁴⁰. Kultura tworzona przez TCK nie jest taka sama jak kultura kraju pochodzenia rodziców czy opiekunów (tzn. w przypadku dzieci z filmu trzecią kulturą nie byłaby ani kultura polska, ani nigeryjska); jest zupełnie nową, „trzecią” kulturą. Jak piszą specjalizujący się w tym temacie David C. Pollock i Ruth Van Reken:

*dziecko trzeciej kultury często buduje relacje z wszystkimi kulturami, nie mając jednak poczucia własności żadnej z nich. Choć elementy każdej kultury mogą być włączane w doświadczenie życiowe dziecka trzeciej kultury, poczucie przynależności opiera się przede wszystkim na relacji z innymi osobami o podobnym doświadczeniu*⁴¹.

Określenie „dzieci trzeciej kultury” zatem wskazuje też na to, że TCK na ogół czują więcej wspólnego z sobą nawzajem niż z przedstawicielami lub przedstawicielkami którejkolwiek z kultur w ich otoczeniu. TCK niemal

z zasady wychowują się w warunkach znacznej różnorodności społecznej oraz dużej mobilności, dlatego często identyfikowane są wśród dzieci biznesmenów, dyplomatów czy artystów. Niektóre konsekwencje takich doświadczeń można ocenić jako korzystne (np. znajomość wielu języków, poznawanie różnych krajów i ludzi z całego świata), jednak gdy TCK stają się osobami dorosłymi, mogą odczuwać dylematy związane z określeniem własnej tożsamości. Takim osobom trudno jest jednoznacznie odpowiedzieć na pytania: „kim jesteś?” i „skąd jesteś?”.

Badaczka Agnieszka Trąbka w oparciu o swoje badania wśród TCK w Polsce⁴² zwraca uwagę, że trudno mówić o jednym czy dwóch systemach kulturowych lub społeczeństwach, w których ma miejsce proces socjalizacji TCK. Bardziej adekwatne jest mówienie o pewnych kontekstach, stanowiących odniesienia dla doświadczenia „ja” u TCK. Przykładowo niektóre osoby ujęte w badaniach Trąbki w odniesieniu do swojego sposobu funkcjonowania w świecie używały określenia „kameleon”, co oznacza, że łatwo się adaptowały oraz wtapiały w różne warunki i konteksty kulturowo-społeczne⁴³. Jednocześnie trzeba podkreślić, że negatywne wrażenia czy odczucia, których mogą doświadczać TCK w związku z trudnością określenia własnego pochodzenia i tego, kim są, nie muszą wynikać z trudności we wpisywaniu się w pełni w daną kulturę czy społeczeństwo. Źródłem tego dyskomfortu często jest postawa otoczenia, które oczekuje od nich jasnej deklaracji tożsamości i nie rozumie albo nie akceptuje ambiwalencji. Z badań przeprowadzonych przez Trąbkę i innych wynika, że TCK czasem zacieśniają więzy wewnątrzrodzinne (z rodzicami i rodzeństwem), bowiem to rodzina stanowi wzorzec wyjątkowej, unikatowej kultury, z którą TCK mogą się w pełni utożsamiać i do której należą tylko członkowie tej rodziny.

Propozycja dyskusji z grupą: Kultura polska czy kultury polskie?

Cel dyskusji: Zastanowienie się nad ideą „systemu kulturowego” oraz zrozumienie, że pojmowanie jakiegokolwiek kultury jako zamkniętego systemu jest problematyczne.

Przebieg dyskusji:

1. Poproś osoby uczestniczące w zajęciach, by zastanowiły się, co może znaczyć określenie „kultury polskie”? Co by stanowiło „kultury polskie”? Zaprosz wszystkich do dyskusji.
2. W miejscu widocznym dla wszystkich spisz odpowiedzi podane przez osoby uczestniczące w zajęciach. Po zebraniu odpowiedzi poproś uczestników i uczestniczki spotkania o przejrzanie spisanych odpowiedzi oraz podzielenie się refleksjami.
3. Zapytaj grupę, czym w świetle zebranych odpowiedzi jest „kultura polska”? Pozwól na dyskusję i wymianę zdań.

Podsumowanie dyskusji:

Niezależnie od tego, jak osoby z grupy ustosunkują się do określania siebie jako „Polaka” czy „Polki”, podkreśl, że nie ma jednej, jednolitej kultury polskiej, a są różne pojęcia i wyobrażenia dotyczące tego, czym jest lub miałyby być „kultura polska”. Wobec tego być może bardziej uzasadnione jest mówienie o „kulturach polskich” niż o jednej „kulturze polskiej”. Warto też zauważyć, że istnieją osoby mające trudność z jednoznacznym określeniem swojego pochodzenia. To jednak nie oznacza, że nie wiedzą kim są lub że mają problemy z własną tożsamością, ale że funkcjonujące w społeczeństwie kategorie pojęciowe i definicje nie pasują do doświadczenia tych osób. Przykładowo w przypadku tzw. „dzieci trzeciej kultury” trudności związane z określeniem swojego pochodzenia mogą wynikać nie tyle z niewpisywania się w pełni w określoną kulturę (np. narodową, językową, kulturową) czy dane społeczeństwo, co z oczekiwań otoczenia, by osoby te powzięły jasną deklarację tożsamości i niezrozumienia lub braku akceptacji dla ambivalencji tego rodzaju identyfikacji.

Propozycja dyskusji z grupą:

Kultura polska czy kultury polskie? – cd.

Warto krytycznie odnosić się do kategorii pojęciowych, które mamy w głowach, poddawać je refleksji i nie narzucać ich innym osobom w naszym otoczeniu. Niekiedy lepiej zakwestionować kategorie, jakimi posługujemy się do określania innych, zamiast oczekiwać, że dana osoba dopasuje się do kategorii, którymi my się posługujemy.

Dzieci wychowywane w różnicach kulturowych a „inność”

Dzieci mają to do siebie, że dopóki im się nie powie, że coś jest dziwne, to one nie wiedzą, że to jest dziwne... Więc one się o tym dowiedzą, jak pójdą do przedszkola.

Co mówi Kasia

W filmie Kasia wiele czasu poświęca kwestii koloru skóry swoich dzieci. Jest to cecha wyróżniająca Józka i Naomi na tle społeczeństwa polskiego, w którym większość ludzi ma jasną karnację, tzw. białą skórę. Bohaterka wyraża obawy, że jej dzieci mogą spotykać się ze stereotypami, uprzedzeniami i gorszym traktowaniem ze strony innych ludzi w związku z tym, jak wyglądają. Boi się, że choć jej dzieci wychowują się w Polsce od urodzenia i zyskają doskonałą znajomość języka polskiego, ktoś może w przyszłości uznać, że Józek i Naomi nie są częścią społeczeństwa polskiego, że nie są Polakami, czy że Polska nie jest ich krajem. Jednocześnie Kasia podkreśla, że dopóki ktoś im nie podsunie tego typu wątpliwości, to jej dzieci nie będą kwestionowały swojego prawa do tożsamości osoby narodowości polskiej.

Dla młodych osób wychowanych w związkach mieszanych nawiązywanie kontaktów z rówieśnikami i rówieśniczkami o podobnych doświadczeniach może być wsparciem w poczuciu niepewności i zagubienia. Kontakty

takie potwierdzą, że ich własne doświadczenia emocjonalne są naturalne i mieszczą się w granicach normy.

Propozycja dyskusji z grupą: Studium przypadków dotyczących przynależności

Cel dyskusji: Krytyczna refleksja nad tym, co świadczy o przynależności kulturowej, narodowej itp.

Przebieg dyskusji:

1. Przed rozpoczęciem przygotuj na trzech osobnych kartkach następujące opisy przypadków:
  - Remi jest 15-letnią dziewczynką urodzoną w Ugandzie. Gdy miała 3,5 roku, została zaadoptowana przez małżeństwo z Polski. Polscy rodzice utrzymali kontakt Remi z jej biologiczną mamą. Dziewczynka wymienia z nią listy, ponadto już po adopcji, kiedy miała 14 lat, spotkała się z nią podczas wizyty całej rodziny w Ugandzie. Jako ambitna młoda osoba Remi nie może doczekać się ukończenia liceum i rozpoczęcia studiów. Chce zostać lekarzem pediatrą. Do wyboru tego zawodu zainspirowała ją przedstawicielka organizacji Lekarze Bez Granic, przyjaciółka jej taty, z którą rodzina spotkała się w czasie pobytu w Ugandzie. Kim jest Remi?
  - Rodzice Huong poznali się na studiach w Polsce, dokąd trafili dzięki programowi współpracy między rządami Polski i Wietnamu. Huong urodziła się w Hanoi. Do Polski przyjechała w wieku 5 lat. Rodzice chcieli, by jak najszybciej nauczyła się polskiego i tak się stało, jednak kosztem znajomości wietnamskiego. Rodzice Huong wysłali więc ją do weekendowej szkoły dla mieszkających w Polsce dzieci pochodzenia wietnamskiego. Ponadto Huong kilka razy spędziła w Wietnamie letnie wakacje. W wieku 24 lat, kiedy kończyła studia, Huong posługiwała się płynnie językiem polskim i w stopniu komunikatywnym językiem wietnamskim. Czy Huong jest Wietnamką, czy Polką?

Propozycja dyskusji z grupą:

Studium przypadków dotyczących przynależności – cd.

- Mateusz urodził się w Stanach Zjednoczonych. Jego rodzice poznali się na studiach w USA, dokąd ich rodziny wyemigrowały z Polski w latach 60. Tata Mateusza miał 3 lata, gdy jego rodzice przyjechali do Stanów, a jego mama urodziła się już w USA. Ponieważ rodzice Mateusza znają język polski na poziomie podstawowym, a w domu mówili tylko po angielsku, Mateusz nigdy nie nauczył się polskiego. Z powodu bariery językowej stracił kontakt z babciami i dziadkami w Polsce. Nie interesowała go szczególnie kultura czy historia Polski. Jest inżynierem i dzisiaj pracuje w firmie naftowej w Teksasie. Przed rozpoczęciem pracy spędził jedno lato w Krakowie, gdzie uczestniczył w programie studiów o kulturze i historii Polski organizowanych przez The Kościuszko Foundation we współpracy z Uniwersytetem Jagiellońskim. Czy Mateusz jest Polakiem?
2. Powiedz osobom uczestniczącym w zajęciach, że zapraszasz je do zastanowienia się nad tym, co świadczy o przynależności danej osoby do określonej kultury, narodu lub grupy etnicznej. Podziel uczestników i uczestniczki na 2-, 4-osobowe grupy, a każdej wręcz jeden z powyższych opisów. Poproś, żeby każda grupa przedyskutowała tekst i odpowiedziała na towarzyszące mu pytanie. Rekomendowany czas na pracę w grupach to ok. 10 minut.
  3. Po upływie tego czasu poproś, żeby każda grupa przeczytała na głos otrzymany opis oraz streściła przebieg dyskusji i wnioski z rozmowy w grupie. Zaproś wszystkich do zadawania pytań i do dyskusji.

Omówienie dyskusji:

Na koniec zadaj grupie następujące pytania:

1. Czy są jakieś cechy, które jednoznacznie świadczą o tym, że ktoś jest Polakiem albo Polką, Wietnamczykiem albo Wietnamką itd.? Jakież?

Propozycja dyskusji z grupą:

Studium przypadków dotyczących przynależności – cd.

Warto zwrócić uwagę osób uczestniczących w zajęciach na to, że narodowość nie jest pojęciem jednoznacznym i można ją definiować w odniesieniu do różnych wymiarów (np. miejsca urodzenia, miejsca pochodzenia rodziców, obywatelstwa, znajomości języka danego kraju, samoidentyfikacji).

2. Czy każdy może być Polakiem albo Polką? Dlaczego tak albo dlaczego nie?
3. Czy „polskość” jest pochodną pochodzenia narodowego, kulturowego, znajomością języka, wiedzą o historii?

W ramach podsumowania możesz podkreślić, że poczucie przynależności danej osoby jest decyzją, którą każda osoba ma prawo podjąć dla samej siebie. Remi może być Polką niezależnie od koloru skóry, a Mateusz nie musi być Polakiem mimo swojego pochodzenia narodowego. Ponadto są to kwestie, w odniesieniu do których w toku doświadczenia życiowego można zmieniać opinie i przekonania.

Podsumowanie tematu IV. Wychowywanie dzieci w związkach mieszanych:

- Określenie „skrypty kulturowe” odnosi się do wzorców zachowań, zwyczajów i norm uznawanych za stosowne w określonej kulturze i społeczności. Istotne jest, że człowiek nie posiada skryptów kulturowych od urodzenia – uczy się ich w toku dorastania.
- Możliwe jest płynne funkcjonowanie człowieka w dwóch lub więcej kulturach. Łatwość i płynność poruszania się w nich zależy od wielu czynników, m.in. od wieku, w jakim dana osoba poznała każdą z kultur oraz od postawy rodziców czy opiekunów prawnych wobec idei „dwukulturowości”.
- Określenie „dzieci trzeciej kultury” odnosi się do osób, które płynnie funkcjonują w dwóch lub więcej różnych kulturach. Jedną z trudności często przez nie doświadczanych jest ta związana z określeniem „kim są” i „skąd pochodzą” – bliżej im jest bowiem do siebie nawzajem, niż do którejkolwiek kultury, w jakiej potrafią się poruszać. Trzeba pamię-

tać, że trudność w samookreśleniu może wynikać nie z wewnętrznego dylematu, lecz z oczekiwań społecznych związanych z koniecznością przyjęcia jednoznacznej identyfikacji.

- Dla dzieci z rodzin mieszanych, zwłaszcza tych, które wychowują się w rodzinach mieszanych pod względem koloru skóry, bardzo istotna jest akceptacja otoczenia. Dzieci takie mogą potrzebować przygotowania i wsparcia, by radzić sobie z przejawami uprzedzeń lub dyskryminacji.

Czy wiesz...

Gdzie szukać dodatkowych informacji na temat dzieci wychowywanych w kontekście różnic kulturowych?

W ramach Serii „Narracje Migrantów” wydanej przez Fundację na rzecz Różnorodności Społecznej (FRS) polecamy także inne filmy, które poruszają tematykę tożsamości dzieci dorastających w kontekście różnic kulturowych, w tym:

- „Po polsku mam na imię Hania” (2014)
- „Fatima” (2012)
- „Syn Mohameda” (2010)

Informacja o filmach oraz materiały pomocnicze do prowadzenia zajęć edukacyjnych z wykorzystaniem filmów można pobrać ze strony: www.nm.ffrs.org.pl

Przypisy

- 1 Ćwiczenie zaczerpnięte z: Pakiet edukacyjny „Antydyskryminacja”, (2005), Warszawa: Centralny Ośrodek Doskonalenia Nauczycieli. Pakiet można pobrać bezpłatnie na stronie: <http://www.bc.ore.edu.pl/dlibra/docmetadata?id=190&from=publication> (dostęp: 01.04.2014).
- 2 Definicja pojęcia „tożsamość” oparta została na informacjach dostępnych w słowniku na stronie: www.rownosc.info oraz na: D. Cieślukowska, (2010), „Tożsamość społeczna”, w: M. Branka, D. Cieślukowska (red.), *Edukacja antydyskryminacyjna. Podręcznik trenerski*, Kraków: Stowarzyszenie Villa Decjusza.
- 3 *Ibidem*.
- 4 *Ibidem*.
- 5 Poglębioną analizę pojęć używanych w debacie publicznej na temat m.in. koloru skóry można znaleźć w: K. Kubin, (2013), *Czy warszawskie lokale są otwarte dla wszystkich? Analiza przekazu medialnego dotyczącego „Nocy testów” – testu dyskryminacyjnego w warszawskich klubach nocnych*, Warszawa: Biuro Pełnomocnika Rządu ds. Równego Traktowania. Tekst można pobrać na stronie: <http://ffrs.org.pl/biblioteka/raporty/>.
- 6 Zob.: Ustawa z dnia 3.12.2010 o wdrożeniu niektórych przepisów Unii Europejskiej w zakresie równego traktowania (Dz.U. z 2010 r., Nr 254, poz. 1700).
- 7 Zob.: R. Tyrała, (2005), *O jeden takson za dużo. Rasa jako kategoria społecznie problematyczna*, Warszawa: Oficyna Naukowa.
- 8 Ćwiczenie zaczerpnięte z: *Pakiet edukacyjny „Antydyskryminacja”, (2005), Warszawa: Centralny Ośrodek Doskonalenia Nauczycieli. Pakiet można pobrać na stronie: www.bc.ore.edu.pl/dlibra/docmetadata?id=190&from=publication.*
- 9 Ta część materiałów została oparta na: M. Melchior, (2001), *Poczucie inności: konstruowanie tożsamości jednostkowej*, w: A. Jawłowska (red.), *Wokół problemów tożsamości*, Warszawa: Uniwersytet Warszawski, Instytut Stosowanych Nauk Społecznych, s. 102–116.
- 10 Ćwiczenie zaczerpnięte z: *Pakiet edukacyjny „Antydyskryminacja”, (2005), Warszawa: Centralny Ośrodek Doskonalenia Nauczycieli. Pakiet można pobrać na stronie: www.bc.ore.edu.pl/dlibra/docmetadata?id=190&from=publication.*
- 11 Zob.: T. Nelson, (2003), *Psychologia uprzedzeń*, Gdańsk: Gdańskie Towarzystwo Psychologiczne.
- 12 Definicja opracowana w FRS na potrzeby działań edukacyjnych. Inne równie wartościowe definicje można znaleźć na stronie: www.rownosc.info.
- 13 Opracowane własne na podstawie: P. Boski, (2009), *Oddziaływanie. Co zrobić, aby modyfikować stereotypy?*, w: P. Boski, *Kulturowe ramy zachowań społecznych. Podręcznik psychologii międzykulturowej*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- 14 Informacje oparte na danych z: P. Średziński, (2011), *Afryka i jej mieszkańcy w polskich mediach. Raport z monitoringu polskich mediów*, Warszawa: Fundacja „Afryka Inaczej”. Raport dostępny na stronie: http://afryka.org/batory/raport_batory.pdf. Zobacz także: P. Średziński (red.), (2010), *Badanie opinii publicznej na rzecz integracji obywateli państw afrykańskich w Polsce*, Warszawa: Fundacja „Afryka Inaczej”. Raport dostępny na stronie: <http://afryka.org/badania/raport2010.pdf>. Oraz: M. Ząbek, (2007), *Biali i czarni. Postawy Polaków wobec Afryki i Afrykanów*, Warszawa: Instytut Etnologii i Antropologii Kulturowej UW i Wydawnictwo DiG.
- 15 Definicja opracowana w FRS na potrzeby działań edukacyjnych. Inne równie wartościowe definicje można znaleźć na stronie: www.rownosc.info.
- 16 Ćwiczenie zaczerpnięte z: *Pakiet edukacyjny „Antydyskryminacja”, (2005), Warszawa: Centralny Ośrodek Doskonalenia Nauczycieli. Pakiet można pobrać na stronie: www.bc.ore.edu.pl/dlibra/docmetadata?id=190&from=publication.*

- 17 Definicja opracowana w FRS na potrzeby działań edukacyjnych. Inne równie wartościowe definicje można znaleźć na stronie: www.rownosc.info.
- 18 O dyskryminacji w Polsce, zob. m.in.: W. Klaus (red.), (2010), *Sąsiedzi czy intruzi. O dyskryminacji cudzoziemców w Polsce*, Warszawa: Stowarzyszenie Interwencji Prawnej; A. Mikulska, (2010), *Rasizm w Polsce. Raport z badań wśród osób, które doświadczyły przemocy ze względu na swoje pochodzenie etniczne, rasowe lub narodowe*, Warszawa: Helsińska Fundacja Praw Człowieka; P. Średziński (red.), (2010), *Badanie opinii publicznej na rzecz integracji obywateli państw afrykańskich w Polsce*, Warszawa: Fundacja Afryka Inaczej; K. Wysieńska, (2010), Nguyen, Serhij, czy Piotr? Pilotażowe badanie audytowe dyskryminacji cudzoziemców w rekrutacji, *Seria „Badania, Ekspertyzy, Rekomendacje”*, Warszawa: Instytut Spraw Publicznych.
- 19 Więcej na temat rasizmu w Polsce zob.: A. Mikulska, (2010), *Rasizm w Polsce. Raport z badań wśród osób, które doświadczyły przemocy ze względu na swoje pochodzenie etniczne, rasowe lub narodowe*, Warszawa: Helsińska Fundacja Praw Człowieka.
- 20 Przykład takiego rodzaju rasizmu został opisany w artykule: K. Kubin, (2011), Czy warszawskie lokale są otwarte dla wszystkich? Analiza przekazu medialnego dotyczącego „Nocy testów” – testu dyskryminacyjnego w warszawskich klubach nocnych, *Analizy, raporty, rekomendacje*, Warszawa: Instytut Spraw Publicznych. Artykuł dostępny na stronie: <http://ffrs.org.pl/biblioteka/raporty/>.
- 21 Więcej na temat dyskryminacji na rynku pracy oraz dobrych praktykach dotyczących równe traktowania na rynku pracy, zob.: K. Kubin, K. Wencel, K. Wysieńska, K. Kędziory, (2012), *Inspirator Równościowy. Poradnik dla usługodawców warszawskich z zakresu prawa i polityki antidyskryminacyjnej*, Warszawa: Instytut Spraw Publicznych. Publikację można pobrać na stronie: <http://ffrs.org.pl/biblioteka/ksiazki/inspirator-rownosciowy/>.
- 22 Rozdz. 1, art. 3 ustawy z dnia 3.12.2010 o wdrożeniu niektórych przepisów Unii Europejskiej w zakresie równego traktowania (Dz.U. z 2010 r., Nr 254, poz. 1700).
- 23 Terminologia ta jest spójna z językiem ustawy.
- 24 Ćwiczenie zaczerpnięte z: *Pakiet edukacyjny „Antydyskryminacja”*, (2005), Warszawa: Centralny Ośrodek Doskonalenia Nauczycieli. Pakiet można pobrać na stronie: www.bc.edu.pl/dlibra/docmetadata?id=190&from=publication.
- 25 Definicja opracowana na podstawie polskojęzycznej Wikipedii: [https://pl.wikipedia.org/wiki/Diaspora_\(nar%C3%B3d\)](https://pl.wikipedia.org/wiki/Diaspora_(nar%C3%B3d)) oraz słownika języka polskiego (PWN): <http://sjp.pwn.pl/sjp/;2555089> (dostęp 01.05.2014).
- 26 Aby pojąć względnie duży rozmiar kontynentu Afryki, zob. mapy na stronie: <http://kai.sub.blue/en/africa.html>.
- 27 Zob. np.: P. Średziński, M. Diouf, (2010), *Afryka w Warszawie. Dzieje afrykańskiej Diaspory nad Wisłą*, Warszawa: Fundacja „Afryka Inaczej”. Książkę można pobrać na stronie: <http://afryka.org/afryka.pdf>.
- 28 Zob. zakładkę pn. „Statystyki” na stronie UdsC: <http://udsc.gov.pl>.
- 29 Zob. stronę organizacji: <http://www.fds.org.pl>.
- 30 Co ciekawe, w Kanadzie określenie „widoczne mniejszości” (ang. *visible minorities*) jest pojęciem prawnym dotyczącym osób ciemnoskórych, które nie są rdzennymi mieszkańcami Kanady (np. Indusi, Afrykanie, Arabowie). Osoby ciemnoskóre pochodzące z krajów Afryki w Polsce mogłyby być uznane za „widoczną mniejszość”. Pod tym względem określenie to może być uważane jako neutralne. Więcej na ten temat zob.: F. Woolley, (2013), *Visible Minorities: Distinctly Canadian. Worthwhile Canadian Initiative*, tekst dostępny na stronie: http://worthwhile.typepad.com/worthwhile_canadian_initi/2013/05/visible-minorities-distinctly-canadian.html (dostęp 01.05.2014).
- 31 Zob.: Wywiad R. Mazurka i M. Pawłaka z M. Diouf, *Nie jestem Murzynem – Rozmowa Mazurka: Mamadou Diouf*, „Rzeczpospolita”, 21.01.2012, <http://www.rp.pl/artykul/795165-Nie-jestem-Murzynem---Rozmowa-Mazurka-Mamadou-Diouf.html?template=restricted> (dostęp 01.05.2014). Zob. Wywiad W. Tymowskiego z Dominiką Cieslikowską, *Afrykanin to nie Murzyn. Jak mówić, by nie obrazić*, „Gazeta Wyborcza”, 11.06.2010, <http://warszawa>.

- wyborcza.pl/warszawa/1,34889,8000180,Afrykanin_to_nie_Murzyn__Jak_mowic_by_nie_obrazac.html (dostęp 01.05.2014). Zob. także: Część III: „Edukacja antydyskryminacyjna – Wiedza” (2010), w: M. Branka, D. Cieślukowska (red.), *Edukacja antydyskryminacyjna. Podręcznik trenerski*, Kraków: Stowarzyszenie Villa Decjusza.
- 32 Zob.: Wywiad A. Augustyn z Margaret Ohia, *Uwiera mnie Murzynek Bambo*, „Gazeta Wyborcza”, 18.10.2013, http://wyborcza.pl/magazyn/1,124059,14805929,Uwiera_mnie_Murzynek_Bambo.html; oraz tekst M. Klimkowska, *Czy wiesz o Murzynku Bambo jest rasistowski?*, babyonline.pl, 08.12.2014, <https://babyonline.pl/murzynek-bambo-a-rasizm-w-polsce-wychowanie-przedszkolak-artykul,16626,r1p1.html>; oraz wywiad P. Smoleńskiego z Mamadou Diouf, *Mentalność Murzynka Bambo*, „Gazeta Wyborcza”, 25.01.2011, http://wyborcza.pl/1,75515,9000748,Mentalnosc_Murzynka_Bambo.html (wszystko dostęp 01.05.2014).
  - 33 Zob. przykładowe teledyski Fundacji „Afryka Inaczej”: *Bo my Polacy* (2012) – <https://www.youtube.com/watch?v=GIFV0ii6MVQ> (dostęp 01.05.2014).
  - 34 Więcej na ten temat zob.: M. Ząbek, (2006), Fascynacje i niechęć do obcego innej płci. O stosunku Polaków do małżeństw z cudzoziemcami na przykładzie związków polsko-afrykańskich, w: E. Nowicka, S. Łodziński, (red.), *Kulturowe wymiary imigracji do Polski*, Warszawa: Wydawnictwo Prolog.
  - 35 Jeżeli potrzeba więcej pytań lub jeśli pojawi się chęć, by opracować inne pytania, jako inspirację polecamy informator pt. „Kultura polska w pigułce” z *Serii „Informacje praktyczne”* (nr IX), opracowany w ramach Migranckiego Centrum Wsparcia prowadzonego przez FRS. Informator dostępny jest na stronie: <http://ffrs.org.pl/aktualne-dzialania/mcw/informacje-praktyczne/>.
  - 36 Więcej na ten temat zob.: A. Jurek, (2014), Psychologiczne aspekty doświadczeń migracyjnych u dzieci i młodzieży, *Seria „Z teorii w praktykę”*, nr 4, Warszawa: Fundacja na rzecz Różnorodności Społecznej. Artykuł dostępny na stronie: www.ffrs.org.pl/pl/biblioteka/seriat.
  - 37 Patrz np.: K. Barzykowski, H. Grzymała-Moszczyńska, D. Dzida, J. Grzymała-Moszczyńska, M. Kosno, (2013), *Wybrane zagadnienia diagnozy psychologicznej dzieci i młodzieży w kontekście wielokulturowości oraz wielojęzyczności*, Warszawa: Ośrodek Rozwoju Edukacji. Publikacja dostępna na stronie Ośrodka Rozwoju Edukacji (ORE). A. Jurek, (2014), Psychologiczne aspekty doświadczeń migracyjnych u dzieci i młodzieży, *Seria „Z teorii w praktykę”*, nr 4, Warszawa: Fundacja na rzecz Różnorodności Społecznej. Artykuł dostępny na stronie: www.ffrs.org.pl/pl/biblioteka/seriat. K. Białek, N. Kłorek, K. Kubin, (2014/2015), Przegląd teorii i badań na temat dzieci i młodzieży z doświadczeniem migracyjnym, „Z teorii w praktykę”, nr 2, Warszawa: Fundacja na rzecz Różnorodności Społecznej. Artykuł dostępny na stronie: <http://ffrs.org.pl/biblioteka/seriat/artykuly-2014/>.
  - 38 Patrz np.: A. Grudzińska i K. Kubin (red.), 2010, *Szkoła wielokulturowa – organizacja pracy i metody nauczania. Wybór tekstów*, Warszawa: Fundacja na rzecz Różnorodności Społecznej; oraz: A. Grudzińska i K. Kubin (red.), (2014), *Ukryty program szkoły a równy dostęp do edukacji. Wybór tekstów*, Warszawa: Fundacja na rzecz Różnorodności Społecznej.
  - 39 Napisane na podstawie: K. Białek, N. Kłorek, K. Kubin, (2014/2015), Przegląd teorii i badań na temat dzieci i młodzieży z doświadczeniem migracyjnym, „Z teorii w praktykę”, nr 2, Warszawa: Fundacja na rzecz Różnorodności Społecznej. Artykuł dostępny na stronie: <http://ffrs.org.pl/biblioteka/seriat/artykuly-2014/>.
  - 40 Zob.: D. C. Pollock, R. E. Van Reken, (1999), *The third culture kid experience: Growing up among worlds*, Yarmouth, ME: Intercultural Press, Inc.; D. C. Pollock, R. E. Van Reken, (2009), *Third Culture Kids. Growing Up Among Worlds*, London: Nicholas Brealey Publishing.
  - 41 *Ibidem*: s. 13 (tłum. K. Białek).
  - 42 A. Trąbka, (2014a), *Tożsamość rekonstruowana: znaczenie migracji w biografjach Third Culture Kids*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar; oraz A. Trąbka, (2014b), *Being chameleon: the influence of multiple migration in childhood on identity construction*, „Studia Migracyjne – Przegląd Polonijny”, nr 3, s. 87–106.
  - 43 A. Trąbka (2014b), s. 99–100.

Osobom poszukującym inspiracji w prowadzeniu zajęć metodami aktywnymi oraz przykładów ćwiczeń do pracy z grupą przy wykorzystaniu filmów z serii „Narracje Migrantów” polecamy poniższe pozycje. Wszystkie materiały są dostępne bezpłatnie w Internecie.

Jednocześnie zachęcamy też do odwiedzenia strony www.ffrs.org.pl, na której znajduje się bardziej rozbudowany wykaz literatury uzupełniającej, związanej z tematyką poruszaną w poszczególnych filmach.

Ambrosewicz-Jacobs, Jolanta, (2003), *Tolerancja. Jak uczyć siebie i innych*, Kraków: Stowarzyszenie Willa Decjusza.

Antydyskryminacja. Pakiet edukacyjny, (2005), Warszawa: Centralny Ośrodek Doskonalenia Nauczycieli.

Borek, Agnieszka, Lipska-Szostak, Katarzyna (red.), *STOProcent jakości. Szkolenia w sektorze pozarządowym*, (2009), Warszawa: Stowarzyszenie Trenerów Pozarządowych.

Brander, Patricia i in., (2005), *Kompas. Edukacja o prawach człowieka w pracy z młodzieżą* (podręcznik Rady Europy), Warszawa: Stowarzyszenie dla Dzieci i Młodzieży SZANSA, Centralny Ośrodek Doskonalenia Nauczycieli.

Branka, Maja, Cieślukowska, Dominika (red.), (2010), *Edukacja antydyskryminacyjna. Podręcznik trenerski*, Kraków: Stowarzyszenie Willa Decjusza.

Flowers, Nancy (red.), (2008), *KOMPASIK. Edukacja na rzecz praw człowieka w pracy z dziećmi* (podręcznik Rady Europy), Warszawa: Centralny Ośrodek Doskonalenia Nauczycieli w Warszawie, Stowarzyszenie dla Dzieci i Młodzieży SZANSA w Głogowie.

Każdy inny, wszyscy równi – Pakiet edukacyjny. Pomysły, źródła, metody i zajęcia w nieformalnej edukacji międzykulturowej młodzieży i dorosłych, (2003), Warszawa: Harcerskie Biuro Wydawnicze „Horyzonty”.

Lipińska, Marzena (red.), (2008), *Warsztaty kompetencji międzykulturowych – podręcznik dla trenerów*, Warszawa: Instytut Profilaktyki Społecznej i Resocjalizacji, Uniwersytet Warszawski, Międzykulturowe Centrum Adaptacji Zawodowe

Majewska, Ewa, Rutkowska, Ewa, (2009), *Równa Szkoła – Edukacja wolna od dyskryminacji. Poradnik dla nauczycieli i nauczycielek*, Gliwice: Dom Współpracy Polsko-Niemieckiej.

Martinelli, Silvio, Taylor, Mark, (2000), *Uczenie się międzykulturowe, Pakiet szkoleniowy Rady Europy i Komisji Europejskiej „T-Kit”*, nr 4, Warszawa: Fundacja Rozwoju Systemu Edukacji.

Pawłęga, Michał (red.), (2005), *Przeciwdziałanie dyskryminacji – Pakiet edukacyjny dla trenerów i trenerek*, Warszawa: Stowarzyszenie Lambda Warszawa.

Pawlic-Rafałowska, Ewa (red.), (2010), *Inny w polskiej szkole. Poradnik dla nauczycieli pracujących z uczniami cudzoziemskimi*, Warszawa: Biuro Edukacji Urzędu m.st. Warszawy, Polskie Forum Migracyjne, Warszawskie Centrum Innowacji Edukacyjno-Społecznych i Szkoleń.

Wielokulturowość na co dzień. Materiały dla nauczycieli, (2006), Kraków: Stowarzyszenie Willa Decjusza.

Katarzyna Kubin

Specjalizuje się w tematach dotyczących integracji społecznej w kontekście migracji oraz równego traktowania i przeciwdziałania dyskryminacji w kontekście różnorodności społecznej, a także rozwoju w krajach globalnego Południa oraz przeciwdziałania ubóstwu i bezrobociu.

Jako edukatorka opracowała programy edukacyjne i prowadziła szkolenia m.in. dla kadry pedagogicznej szkół przyjmujących dzieci mające za sobą doświadczenie migracji w Polsce, przedstawicieli i przedstawicielek administracji publicznej na co dzień pracujących z migrantami i migrantkami, a także studentów i studentek. Wykładała w ramach studiów podyplomowych prowadzonych przez Ośrodek Badań nad Migracjami Uniwersytetu Warszawskiego dla funkcjonariuszy Straży Granicznej (2011, 2012).

Pracowała jako konsultantka, koordynatorka lub menedżerka w organizacjach pozarządowych. Jej teksty publicystyczno-naukowe na wyżej wymienione tematy ukazały się w publikacjach m.in. Fundacji na rzecz Różnorodności Społecznej, Instytutu Spraw Publicznych, Stowarzyszenia Willa Decjusza, Związku Nauczycielstwa Polskiego.

Dyplom magisterski otrzymała w London School of Economics w Wielkiej Brytanii, gdzie ukończyła studia w Instytucie Krajów Rozwijających się oraz na Wydziale Antropologii Społecznej. Współzałożycielka FRS.

Seria filmowa „Narracje Migrantów” składa się z krótkich filmów dokumentalnych. Ich bohaterami i bohaterkami są osoby, które na różne sposoby i z różnym skutkiem szukają dla siebie miejsca w Polsce. Słowo „migrant” zawarte w tytule odnosi się jednak nie do statusu prawnego, a do doświadczenia życiowego, mentalności i sposobu bycia osób występujących w filmach. Część z nich jest w Polsce tylko przejazdem, inni decydują się na dłuższy pobyt albo chcą się tutaj osiedlić, niektórzy się tu urodzili. Ważne jest to, że wszyscy mają coś szczególnego do powiedzenia o tym, jak czują się w Polsce i w jaki sposób ją postrzegają.

Seria ma na celu zwiększenie wiedzy na temat migracji, różnorodności społecznej i integracji migrantów i migrantek w Polsce oraz rozwój debaty poświęconej tym zagadnieniom. Filmy można wykorzystywać jako **narzędzia edukacyjne** w pracy z dziećmi, młodzieżą i dorosłymi.

Opis wybranych filmów:

Fatima (2010): Film przedstawia historię Fatimy, pochodzącej z Czeczenii 16-letniej uczennicy jednego z warszawskich gimnazjów. Fatima opowiada o tym, jak postrzega siebie w środowisku szkolnym w Polsce. Mówi o obawach, które towarzyszyły jej przed pójściem do szkoły, o trudnościach w nauce, jakich doświadcza, ale i o nawiązanych przyjaźniach oraz o swych staraniach, by zbliżyć się do polskich i czeczeńskich rówieśników i rówieśnic. Film może stanowić punkt wyjścia do dyskusji na temat równego dostępu do edukacji dzieci z doświadczeniem migracyjnym w Polsce, rozumianego znacznie szerzej niż proces przyswajania wiedzy szkolnej.

Po polsku mam na imię Hania (2014): Bohaterka filmu, Hanh, pochodzi z Wietnamu. Przyjechała do Polski, mając 14 lat. Dołączyła do swoich rodziców oraz rodzeństwa, które urodziło się już w Polsce, a którego wcześniej nie знаła. W filmie Hanh, która używa też polskiego imienia Hania, opowiada o swojej rodzinie, relacjach z rodzicami, siostrami i bratem, o tym, jak kształtowały się one z biegiem czasu. Mówi, z czym wiązała się dla niej przeprowadzka do Polski. Wraca wspomnieniami do początków swojego pobytu w Polsce, nie ukrywając trudnych doświadczeń. Film może stanowić punkt wyjścia do dyskusji na temat relacji rodzinnych w kontekście migracji oraz kształtowania się tożsamości kulturowej osób z doświadczeniem migracji.

Zapraszamy na stronę www.nm.ffrs.org.pl, na której można obejrzeć filmy, pobrać nieodpłatnie materiały pomocnicze oraz przeczytać więcej na temat serii.

W celu zamówienia kopii filmów albo organizacji pokazu wraz z dyskusją lub warsztatami prosimy o kontakt: biuro@ffrs.org.pl.

O Fundacji na rzecz Różnorodności Społecznej

Misją FRS jest kształtowanie otwartego społeczeństwa różnorodnego poprzez wspieranie dialogu międzykulturowego i integracji społecznej, przeciwdziałanie dyskryminacji, rozwijanie wiedzy i narzędzi w zakresie integracji społecznej i równego traktowania oraz wzmacnianie pozycji (*empowerment*) mniejszości społecznych, migrantek, migrantów i społeczności migranckich.

Prowadzimy działania edukacyjne. Oferujemy szkolenia, warsztaty, doradztwo i konsultacje, dotyczące planowania i wdrażania rozwiązań wspierających równe traktowanie m.in. dla administracji publicznej, kadr pedagogicznych, oraz organizacji pozarządowych. Tworzymy i bezpłatnie udostępniamy narzędzia edukacyjne, np. filmy z serii „Narracje Migrantów”.

Prowadzimy badania. Realizujemy badania, których wyniki mają bezpośrednio przekładać się na konkretne rozwiązania lub zmiany w praktyce lub w prawie. Prowadzimy monitoring mediów, w ramach którego analizujemy przekazy medialne pod kątem wizerunku migrantek i migrantów.

Publikujemy. Systematycznie rozwijamy i upowszechniamy nasze publikacje, dostępne online oraz wydawane drukiem. Wydane przez nas materiały tworzą przestrzeń dialogu, a poprzez określone serie wydawnicze staramy się utrzymać równowagę pomiędzy głosami eksperckimi i praktycznymi.

Kształujemy debatę publiczną i politykę społeczną. Wspieramy wymianę informacji, wiedzy i doświadczeń pomiędzy liderkami i liderami społecznymi, decydentkami i decydentami oraz instytucjami działającymi na rzecz osób i grup społecznych zagrożonych wykluczeniem lub dyskryminacją. Konsultujemy zmiany w polityce społecznej i w prawie.

Wsparcie w postaci darowizn jest bezpieczne dla działań FRS!

Numer konta w Volkswagen Bank Polska S.A.: 49 2130 0004 2001 0435 0112 0002

Wesprzyj FRS, przekazując swój 1%
Nasz numer KRS: 0000283409

Różnorodność społeczna, równe traktowanie – dbaj z nami o taki świat!
Więcej informacji na stronie: www.ffrs.org.pl.

Materiały pomocnicze dla osób prowadzących działania edukacyjne z wykorzystaniem filmu „Dlaczego jestem czekoladowy?”

Jeżeli wiesz, kim była twoja babcia, gdzie się urodziła, gdzie mieszkała (...), to jest coś, co naprawdę ci daje ogromną siłę. I dzieci, które rosną, niezależnie od tego, z jakich są rodzin, po prostu muszą to o sobie wiedzieć. Myślę, że jeżeli będą wiedzieć o sobie, jako Polakach, i wiedzieć o sobie, jako Afrykańczykach, o Nigeryjczykach, to zbudują z tego coś jednolitego i stabilnego, albo coś wybiorą. Ale to już sami, w swoim procesie dorostania.

– Kasia, bohaterka filmu

Kasia jest artystką. Emanuje życzliwością, charyzmą i uśmiechem. Wychowuje dwójkę dzieci, które mają mieszane pochodzenie: ich ojciec pochodzi z Nigerii, a Kasia z Polski. Dzieci jeszcze nie wiedzą, że w Polsce ich wygląd może budzić zdziwienie, dezaprobatę, a nawet agresję. Swoją siłę i pozytywną energię Kasia przeznaczona nie tylko na pracę artystyczną, ale także na to, aby jej oraz inne dzieci rozumiały, że każdemu należy się szacunek niezależnie od kraju pochodzenia, koloru skóry czy kultury. Bohaterka filmu opowiada o tym, jak stara się stworzyć najlepsze warunki do wychowania szczęśliwych i pewnych siebie dzieci, które mogą uznać cały świat za swój dom, pamiętając równocześnie o swoich korzeniach. Film może stanowić punkt wyjścia do dyskusji na temat kwestii tolerancji, problematyki dyskryminacji oraz specyficznej sytuacji rodziny w kontekście migracji.

Do filmu opracowano materiały pomocnicze, które mogą posłużyć osobom pracującym w systemie edukacji formalnej, jak i poza formalnym system edukacji jako narzędzie edukacyjne w pracy z dziećmi, młodzieżą, i osobami dorosłymi.

Materiały do filmu „Dlaczego jestem czekoladowy” zawierają wskazówki do prowadzenia zajęć na takie tematy jak:

- Tożsamość
- Stereotypy, uprzedzenia i dyskryminacja
- Związki osób pochodzących z różnych kultur
- Wychowywanie dzieci w związkach mieszanych

Reżyseria: Rafał Skalski
Zdjęcia: Łukasz Żal
Rok produkcji: 2010
Numer w serii: 5
Czas: 6.17 min
Język: polski
Napisy: angielskie, rosyjskie

Materiały do filmu powstały w ramach projektu „Działania na rzecz społeczeństwa różnorodnego – podnoszenie wiedzy i kompetencji w zakresie dialogu międzykulturowego i równego traktowania społeczeństwa przyjmującego w Polsce” (22/9/EFI) współfinansowanego ze środków Unii Europejskiej w ramach Europejskiego Funduszu na rzecz Integracji Obywateli Państw Trzecich oraz budżetu państwa.

ISBN: 978-83-7910-018-7

© Copyright by Fundacja na rzecz Różnorodności Społecznej, 2014

Filmy w Serii „Narracje Migrantów” powstały dzięki wsparciu:

